

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Bindingsværk i
Sønderjylland og Slesvig

Gorm Benzon

Bindingsværk i Sønderjylland og Slesvig

Copyright © Kreditforeningen Danmark
Tekst: Gorm Benzon
Fotos: Stig Benzon
Tryk: Aalborg Stiftsbogtrykkeri 1985

*Omslagsbillede:
Stuehuset til den gamle præstegård i Hjarup.*

Forord

Da bogen »Gammelt dansk bindingsværk« var under udarbejdelse, stod det hurtigt klart, at stoffet i virkeligheden var alt for omfattende til at kunne rummes i een bog af bygnings-seriens normale omfang. Vi måtte udvide til 200 sider, og endda resterede en mængde materiale. Kreditforeningen Danmark var mest stemt for, at dette materiale samledes i en lille serie på fem egnsbøger, hvori landsdelenes bindingsværkstyper omtales.

Opgaven har ingenlunde været let, fordi man er i den situation, at nogle landsdele stadig er ret vel forsynede med bindingsværkshuse, medens andre, hvor sådanne bygninger forhen var praktisk talt enerådende, nu er stort set uden bindingsværk.

Dette kan skyldes, at der i den pågældende egn har været mangel på egnet tømmer, så der simpelthen ikke har kunnet bygges solidt nok til, at husene har kunnet stå i århundreder. Andre steder er vejrliget så barskt, at selv det stovteste tømmer måtte gå til.

Da det derfor i slutningen af 1700-årene og i forrige århundrede blev muligt at bygge i grundmur, fordi teglstenene blev billigere, eller fordi man endog kunne brænde dem selv, byggedes der følgelig i grundmur i stedet for i bindingsværk. Teglstensmuren er nemlig langt lettere at vedligeholde end den mere »levende« bindingsværksmur.

At bindingsværket i nogle egne så at sige er forsvundet, betyder imidlertid ikke, at det dér var mindre spændende,

– ofte tvært imod: Mangelen på materialer medførte, at der måtte lægges særlig megen opfindsomhed for dagen, hvis man alligevel skulle skaffe sig tag over hovedet, og det har været en kamp for mennesker i de barske egne at lempe deres boliger efter vejrforholdene, så man kunne vinde en anelse læ og varme og måske spare en smule vedligeholdelse.

Indtil renæssancen var byggeskikken rundt om i landet stort set den samme, for der var træ nok at tage af, og landet er trods alt ikke større end at bygningskulturen har været ret ensartet. I renæssancens senere del begyndte mangel på tømmer imidlertid for alvor at gøre sig gældende i nogle egne, hvor der tidligere havde stået skov, og det, at man nu måtte til at spare meget på tømmeret i sådanne områder, medens man andre steder fortsat kunne tillade sig at rutte med det, satte gang i udviklingen af egns-bindingsværk.

Nogle hustyper er i dag helt forsvundne: De var så simple, at selv de fattigste af nyere tiders mennesker ikke fandt dem egnede til bolig. I begyndelsen af dette århundrede blev de sidste eksemplarer revet ned eller styrtede sammen af sig selv. Takket være illustrationsmateriale fra ældre bøger kan vi dog vide, hvordan sådanne boliger har taget sig ud.

På frilandsmuseerne er også en del gamle, nu ellers forsvundne hustyper bevaret, og dér kan vi da heldigvis endnu stifte bekendtskab med dem, men

det er trods alt dog de bedre eksemplarer, der hér har overlevet. Det simpleste, der kan opvises er landhåndværkeres og småbønders huse.

Mekanisering og rationalisering af landbruget har medført, at selv den mest velbevarede »aktive« gård i dag fremtræder anderledes, end den gjorde det for 100 år siden. Selvom man måske har opretholdt det ydre skin, har den indvendigt måttet tilpasses nutidens krav, og selv hvor man er meget pillen med vedligeholdelsen, har denne – i hvert fald for praktisk talt alle større gårdes vedkommende – måttet forenkles betydeligt, fordi der ikke længere er et folkehold til at tage sig af de tidskrævende vedligeholdelsesarbejder.

Noget, som det er gået særdeles hårdt ud over, er tagene: Det er dyrt at lægge og vedligeholde stråtage, og man kommer ikke uden om, at de er ret brandfarlige. Det er også rasende dyrt at lægge et stort tegtag, og derfor har mange gamle bindingsværksgårde nu moderne pladetag. De tætter godt, men de pynter ikke. Man må håbe, at det dels lykkes at udvikle endnu bedre brandsikringsmetoder end de eksisterende og at det dels gøres økonomisk muligt for ejere af gamle bindingsværksgårde at bibeholde eller få oplagt det rette tag.

Bindingsværket har altid været en levende byggeform, som gennem århundreder har kunnet tilpasses menneskers behov. – Og det kan det vel fortsat, måske endda ofte bedre end nogen anden bygningsform. Det er utrolig elastisk både over for vind og vejr og omformningsbehov. Der er sejt sammenhæng i det, og den fører ikke blot fra bygningsled til bygningsled, men også fra tid til tid og forbinder vore forfædres kultur med vor egen.

Tidligere i århundredet blev det ustandselig understreget, at bindingsværket var en gammeldags og ufuldkommen byggeskik, som naturligvis måtte pakke sig, når nye, mere effektive metoder og materialer til opførelse af huse kom ind i billedet. Takket være denne indstilling blev hovedparten af vore byer raseret for næsten alt, hvad der var at byde på af bindingsværkshuse, og en lang række af vore herregårde fik pragtfulde hovedbygninger i bindingsværk erstattet af nye i grundmur og undertiden med rig anvendelse af cementornamentik. Samme skæbne delte siden hovedparten af vore fortræffelige præstegårde.

Noget kunne dog tyde på, at bindingsværket vil vende tilbage, for en del mennesker er kommet til den opfattelse, at bindingsværk er det smukkeste byggeri, vi kan opvise. Da et godt hus i Ringe således for nogle år siden måtte fjernes for at give plads til et parkeringsanlæg, blev det ikke blot revet ned, sådan som det forhen var almindeligt, nej, det blev sandelig omhyggeligt opmålt, pillet fra hinanden og ført til Faaborg, hvor det samledes igen og indrettedes til moderne beboelse. Dette eksempel vil antagelig danne skole, om der ellers skabes økonomiske muligheder derfor.

Man kan udmærket bygge nyt i bindingsværk, og det kan gøres smukt. Jeg forestiller mig således, at man fremover vil søge at retablere facaderækker, hvori hovedmassen endnu er bindingsværk, men hvor enkelte huse har måttet vige for nyere bebyggelse, ved at man river de nyere huse ned og opfører bindingsværkshuse i den gamle stil. Dette vil være en langt lykkeligere løsning end de betonkonstruktioner, som man flere

steder både herhjemme og i udlandet har forsøgt sig med ved restaurering af gamle kvarterer. Mange gange véd man endda udmærket, hvordan de forsvundne bindingsværkshuse har set ud. Nedrivningerne fandt jo ofte sted efter at fotografiet var opfundet, og det behøver ikke at blive til potemkinkulisser, fordi man genbygger efter gammel tradition og gamle forbilleder.

Den landsdel, som vi her skal betragte, har i mange måder været Danmarks kulturelle »smørhuk«: Flere strømninger har mødtes hér, – tysk, holstensk, frisisk og dansk – hvilket har sat sig kraftige spor også inden for et område som arkitekturen.

I dag er landsdelen som bekendt delt i Sønderjylland, som er dansk, og Sydslesvig, som er tysk styret. Kulturelt fortsætter strømningerne imidlertid gennem hele området og viser, at adskillelsen fra 1920 er unatur. Det tyske sachserhus trænger godtnok ind syd fra, men meget hurtigt begynder en for-døjelsesproces, hvor det først kombineres med nordfra kommende bygnings-typer, for sluttelig at opluges af rent slesvigske former. Det store rum – hal-lehuset – kommer sydfra. Men den for-trinlige idé, at kombinere det med en tålelig beboelse, kommer fra nord.

Mandefaldet blandt gamle gårde i denne landsdel har været stort siden anden halvdel af forrige århundrede, og det er med vemod, man må konstatere, at denne tendens ikke er vendt. Blot inden for den sidste halve snes år er mange huse, som man ellers ville tro, det var umagen værd at sikre, enten forsvundet, eller kommet i en tilstand, som gør tanken om en bevaring fremover ret urealistisk. Det må ses i øjnene, at

denne lille bog kommer til at betegne afskeden med meget, som vor kultur ikke har råd til at miste. Om kort tid er mange af de uerstattelige bygninger der ikke længere. Det er mest på landet, det er galt. I byerne har man omsider fået øjnene op for, at der ikke er en smule mere at give af.

Ren dansk-slesvigsk byggeskik nåede så langt ned som til Eider og Trene-flodernes nedre løb mod vest og til Slien mod øst, og dér omkring ville Danmarks naturlige landegrænse velnok gå. Det er næppe nogen kunstig tanke, at bag Danevirke er landet dansk. Kulturen har allenfals overvejende været det indtil nyeste tid.

I hovedbogen »Gammelt dansk bindingsværk«, er bybindingsværket, herregårde, præstegårde og specielle bindingsværkshuse behandlet, – man kan sige, at det er de mindst egns-typiske. Bøndernes huse er mere generelt gennemgået. I egnsbøgerne er hovedvægten lagt på bønderbygningerne, men i slutningen af dem vises og omtales betydningfulde bindingsværksbygninger, som der ikke blev plads til at vise eller omtale i hovedbogen.

»Bindingsværk i Nord- og Sydslesvig« viser bindingsværkshuse fra Eiderlinjen og op til Kongeå-linjen med Ribe indbefattet, og øen Als er medtaget. Det vil være en fordel at sammenholde teksten med »Gammelt dansk bindingsværk«. Specialudtryk vil man kunne finde i »Danske bygningsudtryk«.

En hjertelig tak til Kreditforeningen Danmark, som har muliggjort udsendelsen af dette materiale, til Museet på Sønderborg slot, Haderslev Museum og turistforeningerne i Sønderborg og på Als.

Gorm Benzon

Bindingsværk i Sønderjylland og Slesvig

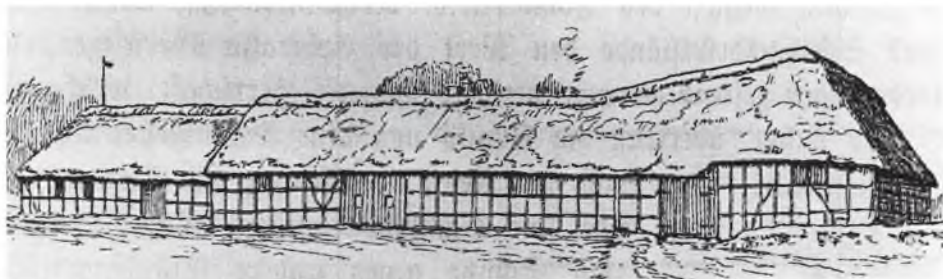
Slesvig, hvoraf den øverste del gerne kaldes Sønderjylland, er hvad bindingsværk angår en yderst interessant landsdel. Ude mod vest har der ganskevist ikke i nyere tid været land-bindingsværk af nogen betydning, hvilket dels skyldes egnenes træfattighed, dels at det var den frisiske byggeskik med grundmurede huse, der kom til at dominere her. Engang var der imidlertid også bindingsværk vesterude, og det hørte endda til det meget spændende, hvad vi siden skal se et enkelt eksempel på.

I en by som Ribe, der egentlig hørte til Slesvig, men blev skilt derfra, da der i 1864 skulle trækkes ny grænse mellem Danmark og Tyskland, er der endnu meget bindingsværk fra 15.- og 1600-årene, og byen er afgjort førende på området herhjemme. I denne bog vil vi betragte den som hørende til Slesvig. Den nordlige afgrænsning bliver Kongeå-Kolding-linjen.

Eftersom Sydslesvig i umindelige tider var del af det danske rige, vil det være urimeligt at standse ved den landegrænse, som findes i dag, og vi vil derfor gå videre til Eider-grænsen og betragte den som den sydlige markering for udbredelsen af dansk byggekultur.

Den østlige del af Slesvig var forhen meget skovrig og har derfor også været vel forsynet med såvel bulhuse som bindingsværk af virkelig storslået kvalitet. Desværre må det imidlertid konstateres, at man i området var alt andet end skånsom overfor de store arkitektoniske skatte, som man besad, og det er gået forfærdeligt ud over både bulhuse og bindingsværk. Der er bevaret sørgeligt lidt.

Førend vi springer over til fastlandet, vil det være rimeligt at se på Als, hvor man begyndte med gårde af slesvigsk type, men siden varierede dem efter lokalt behov.

I bogen »Nordiske Bøndergaarde i det 16.- 17. og 18. århundrede« af professor R. Meiborg, findes denne illustration efter tegning af Hans Dall. Den viser en gammel alsisk gård med beboelse i den ene ende og lade i den anden. Bemærk det skrånende tag. Der vises i bogen flere illustrationer fra Meiborgs bog, og i forbindelse hermed anføres kun »Meiborg«, – og tegnerens navn.

Alserhus i Stolbro med høj ladeafdeling hvori er anbragt en ranke, hvis bestemmelse synes lidt gâdefuld. Beboelsesafdelingen har halvranker – korte skrâbånd – ved stolperne.

Den slesvigske gård er et langt enkelt-hus, som er lagt solret, hvilket vil sige med gavlene mod vest og øst og langsiderne mod syd og nord. I husets østre ende findes beboelsen, i midten staldene og mod vest diverse laderum. Man har utvivlsomt valgt denne inddeling, fordi det var den luneste, og fordi det var mest bekvemt at have staldene nærmest beboelsen. I denne hustype er væggene bærende for tagkonstruktionen. Dette har begrænset, hvor brede husene kunne blive, for husets bredde er ved sådant byggeri afhængig af, hvor lange loftsbjælker, der har kunnet skaffes, og i hvor store længder, de har kunnet bære sig.

Selvom gårdene på Als ikke havde noget meget stort tilliggende, så kunne det alligevel udmærket blive aktuelt

med en udvidelse af bygningerne. Konservative folk fortsatte blot med at bygge lige ud, og det har bragt nogle alsiske gårde op på den imponerende længde af ca. 80 meter.

Det var dog ikke behageligt, når bygningen blev for lang, og derfor valgte mange i stedet at bygge en vinkelfløj til ladeenden af hovedhuset og måske derpå igen en kortere vinkelfløj til denne og parallel med hovedhuset, sådan at hele anlægget kom til at minde en god del om et syvtal. Nu kunne der imidlertid udmærket i forvejen ligge et mindre hus parallelt med hovedhuset, men måske lidt forskudt i forhold til det, og hvis man på et eller andet tidspunkt forbandt dem med en tværfløj, fik man derfor let et skævt anlæg.

Hvor det østjydske og fynske bin-

dingsværk ofte udmærker sig ved at være overordentlig regelmæssigt, – undertiden endda lidt stift i opbygningen, er det alsiske særdeles livligt og fyldt med overraskelser, f.eks. skråbånd der er sat ind på steder, hvor det er vanskeligt at se, at de kan have haft nogen praktisk betydning. Så meget mere gådefuld kan deres tilstedeværelse være, fordi de forrykker hele balancen i husets udseende. Imidlertid har alsingerne åbenbart ment, at det blot var en dyd ved byggeriet.

På øen holdt man meget af krumvokset tømmer til skråbånd af forskellig art, sikkert ud fra den opfattelse, at det støtter bedst. Kunne krumt tømmer ikke skaffes, måtte man naturligvis tage til takke med lige bånd. Lange skråbånd, der går op gennem flere tavl, kaldes ranker, går de kun i et er betegnelsen halvranke. Ranker, der støtter stolperne ved hushjørnerne kaldes stormbånd.

I alsisk bindingsværk er fagene ofte ret brede, og ved fag forstår vi det stykke væg, der er mellem to stolper. For at det ikke skulle virke fattigt, kunne der f.eks. sættes dokker ind mellem fodrem og løsholt og igen mellem løsholt og tagrem. Én dokke i midten af faget kunne måske gøre det, men undertiden fandt man, at der måtte to til. Dokker er kortere, lodret stillede tømmerstykker, løsholterne er vandrette tømmerstykker, der går mellem stolperne, som de er tappet ind i.

På Fyn og i Østjylland syntes man, det så ordentligst ud, hvis man i tavl, der blev gennemskåret af en ranke, alligevel satte en dokke, som så blev skåret halvt i halvt med ranken, og i det hele taget sørgede man for, at der var system i anbringelsen af dokker, så huset fik rytme.

Den slags omstændelige pynterier så alsingerne gerne stort på, hvorfor dokken blev udeladt, hvis der ikke naturligt var plads til den på grund af en gennemskærende ranke. Hvis der imidlertid kunne anbringes en eller måske endda to dokker i tavlet oven over, uden at det influerede på rankens forløb, ja, hvorfor så ikke sætte dem ind? Dokker er altid pæne.

Sådanne »i luften frit svævende« arrangementer var en alsisk specialitet. – Og hvorfor skulle fagene egentlig være nogenlunde lige brede? Det var de jo i forvejen så mange andre steder i landet. På Als varierer fagbredden i husene ofte betydeligt. Ligeledes er det ganske almindeligt, at man pludselig bliver træt af ét løsholtforløb og uden videre tager fat på et nyt, der enten er højere eller lavere.

Dobbelt ranker var almindelige, de

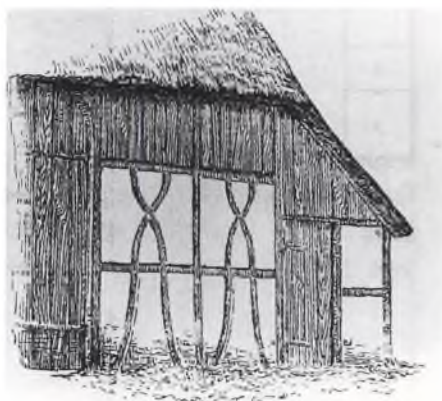
Udhus i Sebbelev på Als, hvor man i gavlens midter ser en ranke skære gennem faget, hvilket har gjort, at dokken i det nederste tavl har måttet udelades, medens der er dokke i det øvre tavl.

Konstruktioner af buede ranker i en gammel lade i Stevning på Als. Langsiden rummer forskellige overraskende momenter, bl.a. et andreakors omkring midten af huset. Desværre er ladens tilstand så ringe, at den ikke vil kunne stå ret længe, med mindre der gribes radikalt ind for at redde den. Det burde ske, da det er et ganske enestående bygningsværk.

kunne f.eks. stå på hver sin side af en stolpe og stive den af, de udgik gerne fra fodremmen, evt. fra hjørnet, hvor fodremmen mødes med en dokke eller stolpe. Rette eksemplarer forekommer, dog var man mest fornøjet, hvis der kunne findes et par krumvoksede, som i

et særlig spændende forløb svang sig fra fodremmen og måske helt op til tagremmen, hvor de så mødtes med stolpen. Den sædvanlige form for sådanne konstruktioner er, at de skræver for ned og spidser til for oven. Sådant har man også brugt det på Als, – det vil sige indtil man fandt, at det var ved at blive lidt kedsommeligt på en mur, hvor motivet blev gentaget nogle gange. For at bryde ensformigheden vendtes en af konstruktionerne så pludselig på hovedet med skræv opadtil. Rankerne er så gerne endt et sted midt på tagremmen og uden nogen forbindelse til nabostolperne. Hvis dette har haft en betydning for konstruktionens soliditet, kender man den allenfalds ikke mere.

Svungne ranker sat op i lang-former, – efter Meiborg.

Alsingerne har undertiden benyttet sig af ranker alene i dekorativ forbindelse, og hertil kunne kun krumtømmer af ekstraordinær form komme i betragtning. Helst måtte det være bølgevokset.

Mange Alserhuse har høj sokkel. Her har man befæstet den med en cementstøbning. Sebbelev.

Der kunne nok af et svært stykke tømmer af denne facon udkløves eller udsaves fire ens stykker, og når man satte dem ind i fagene to og to og modvendte i forhold til hinanden, fik man f.eks. to tangformige figurer tryllet frem. Als er det eneste sted i Danmark, hvor man har kunnet finde på noget sådant, som vi ellers skal til Tyskland eller England for at se.

Fra en ladebygning i Egen er kendt to sidestillede rudefigurer på gavlen opbygget af ranker og halvranker, og ligeledes kan man i alsisk bindingsværk træffe på en figur, der dannes af dokker og løsholter, og som minder påfaldende om tegningen i det britiske flag, »Union Jack« og kaldes et krydset kors.

Selvom disse konstruktioner næppe

har haft nogen praktisk betydning, skal man ikke derfor tro, at deres tilstedeværelse blot har været udtryk for alsingers trang til at lege med former. Der har sandelig været alvor bag: Det menes således, at de to tangformige figurer symboliserer to mennesker, vel parret, der skal stå for trivslen på gården. Der er altså tale om frugtbarheds-, og lykketegn.

Rudetegnene er ligeledes frugtbarhedstegn knyttet til det kvindelige princip og det kvindelige element, jorden, hvorfra al frugtbarhed kommer, også kornet. Derfor var det rimeligt at anbringe sådanne tegn på en lade, som derved så at sige fik velsignelsen indbygget i sig.

Det krydsede kors er et soltegn -

Det er på Als ikke usædvanligt at gamle huse i nogen grad følger ujævnheder i terrænet. Denne husende i Stevning er dog snarest sunket lidt.

Boelssted i Majbølle, som ligger i tre trin. Tagryggen er derimod snortlige.

Hjelmen på Asserballe præstegård går helt tilbage til 1637. Der er både udmurede tavl og brædebeklædt bindingsværk. Tømmeret er rødt afstolpet.

armene i korset betegner egrene i solens hjul, solstrålerne – og solen beforder planternes vækst samt virker som et våben imod mørkets magter. Derfor fungerer det både som velsignelses-, og afværgetegn.

Ved vintersolhverv blev hjul med fire eller otte egre omviklede med halm, antændt og trillet ned fra høje bakker for at symbolisere solens gang over himlen. På den måde prøvede man at motivere den rigtige sol, der så længe havde sat til i kraft, til en fornyet indsats, så dagene atter kunne længes og et nyt forår samt en ny sommer med rigelig høst blive resultatet. – Det er en ganske tilsvarende magi, vi finder i væggene

på de gamle alsiske bindingsværksgårde.

De lange ranker, der skærer sig gennem fagene i fuld højde, dukker først op omkring 1700. Før den tid er det halvranker, man har betjent sig af. Dog forekommer det, at lange ranker senere er sat ind i ældre huse for at stabilisere tømmerkonstruktionen.

Stuehusenden i de gamle alsiske gårde er sjældent med ret høje vægge, to tavl i hvert fag kan det blive til. Når vi derimod kommer til laden, er fagene oftest med tre tavl over hinanden, så huset bliver en god del højere. Ladetaget er jævnlige højere end stuehuset, og når det hele har skullet passes

De alsiske tage er ofte med halv-, eller helvalm, halvvalmen ses her på beboelseshuset og helvalmen på udhuset, så standsforskellen klart manifesterer sig. Broballe.

ind i en enkelt længe, har det budt på vanskeligheder: Aftrapninger i et stråtag er altid gode angrebspunkter for vinden, og derfor valgte alsingerne at lade tagkonstruktionen skråne lige så stille op mod ladeafdelingen, hvilket iøvrigt også skete i vinkelbyggede gårde. Stråtaget på en gammel alsisk gård kan således virke som et helt bakkelandskab. Det er kuriøst, men egentlig også smukt.

Det er mærkeligt nok, at medens tilfældighederne ofte synes at have rådet ved opførelsen af stuehusafdelingens og staldafdelingens bindingsværk, kommer der gerne vældigt system i sagerne for ladens vedkommende med mange kvadratiske tavl i den mest akkurate indbyrdes placering.

Disse høje lader kaldes også hjelme, og man har dem i såvel bindingsværk som med et bræddebeklædt tømmerskelet, og da iøvrigt tillige grundmurede.

En ikke ualmindelig kombination var bindingsværk i de to nederste tavl og

bræddebeklædning for det øverstes vedkommende. Derved fik man huse med en trempel, sådan som det senere blev så almindeligt på bondegårde over det meste af Danmark.

Hist og her på øen kan man endnu finde en hjelm, og Asserballe præstegård, som endnu har en god del af sin gamle avlsgård bevaret, kan brillere med en prægtig stråtækt hjelm, der går helt tilbage til 1637. Den udgør anlæggets vestfløj.

Eftersom de alsiske gårde ikke er overmåde brede, kunne man ikke køre på langs inde i laderne. Det var nødvendigt at komme til dem fra siden, og når hele gården var een lang længe, kunne man ved lidt større landbrug ikke klare sig med blot én ladeport. Tre, ja sågar fire på rad og række har det kunnet blive til.

De alsiske tage kan være både med høj gavltrekan og afvalmede. Såvel halv-, som helvalm forekommer, og nogle stråtækte valmgavle er meget stej-

le. Stuehusafdelingen kunne endda være med en gavlkvist, hvor bindingsværket kragede ud i to-tre tempi.

Nu var det sådan, at bønderne som regel helst ville have sædekorn og brødkorn liggende på loftet over stuehuset, og for at det let kunne bringes derind, var der en dør for ned i gavltrekanten lige over overgangsfoden, der hvilede på de udstikkende bjælkeender, som igen støttedes af profilerede knægte. På den måde opstod der en lille udkragning, som var nyttig, når vognene med kornsækkene skulle køre tæt ind på huset.

Men hvordan fik man nu kornsækkene op til døren? For det var nogle tunge fyre at bakse med: I det næste, atter lidt udkragende afsnit, var der anbragt en hejsehjelm på to udstikkende bjælker. Det drejede sig såmænd blot om nogle taljer, der dækkedes af et diminutivt tag, så hverken de eller tovværket blev våde, når det regnede, for

Så rigt var meget alsisk bindingsværk engang. Gården med denne herlige gavlkonstruktion fra begyndelsen af 1700-årene lå i Egen, men er nu revet ned. Bemærk knægtene og stolpeskellene. Efter Meiborgs bog »Gamle danske Hjem« fra 1888, tegning af Karl Jensen.

Bevaret, men meget ændret gavlhus i Egen by.

den slags sætter snart råd. Hejseværket kunne også være en vandret spole, der drejedes rundt ved hjælp af håndsving inde på loftet.

På den måde bragtes sækkene op i højde med døren, hvor de svingedes ind på kornloftet.

I gavlspidsen kan der øverst oppe sidde en særlig fin lille bindingsværksdetalje, og på gavle som den her nævnte var det almindeligt med vindskeder, der var smukt tungede i kanten. De fulgte naturligvis udkragningerne, og på vindskedestykket lige under en udkragning var der måske anbragt en lille skrå knægt, – noget man også ser på bindingsværkshuse i Sydslesvig. Antagelig har de dog kun været til pynt.

På de udkragende gavltrekanter var stolpeskel almindelige på overgangen mellem første og andet stokværk. Ved stolpeskel forstår man, at stolperne på den ene led er lavet noget bredere end

Det alsiske bindingsværk er smukt, men ikke altid overdådigt rigt. Gård i Ulkebol.

Typisk alsertag med halmvalk under monningen. Stevning.

Stuelænge fra 1600-årene i Sebbelev. Loftsbjælkerne bæres af kopbåndsformede knægte.

ellers, ligesom der er taget en noget større tømmerlængde end selve stolpen skulle være lang.

Oppefra udtyndes stolpen til midten eller lidt derunder, så den på det stykke bliver normalt dimensioneret, men herefter lader man den med en profilering eller et svejf gå over i fuld bredde. Et stykke fra stolpens nederste ende skærer man den almindelige stolpedimension bort, så der foran kun bliver en plade – fortykkelsen – tilbage samt lidt længere oppe en tap, der kan gå ned i overgangsremmen. Når stolpen herefter sættes på plads, vil pladen for neden – stolpeskellet – gå ned og dække overgangsfoden, bjælkeenden, der bærer den, samt lidt af knægten nedenunder. Dette stolpeskel beskytter den meget

sårbare bjælkeende samt samlingen mellem stolpe og overgangsfod mod slagregn.

Mærkeligt nok træffer vi ikke stolpeskel ved overgang til fodrem eller ved de andre udkragninger.

Alsingerne byggede solidt, men dog ikke altid med så kraftigt tømmer som på fastlandet og på Fyn. Det var ikke ualmindeligt med afstolpet tømmer, men det brugtes også nogle steder at overhvide det. Hvis tømmeret er afstolpet, fremtræder det som oftest rødt. Der er altid fodrem i alsiske huse, og for det meste hviler den på en syld af store marksten. I visse tilfælde er denne syld endda blevet tjæret.

Det er ikke rart med et hus, som vinden kan suse lige igennem, og det kan

Ladebygning med brunt afstolpet tømmer og røde tavler i Asserballe Skov. Bemærk de spidse kviste over lugerne og det stejle tag med lyshul for oven.

Stuehus til en gård i Spjellerup i perfekt stand. En fuldgod repræsentant for det rigere alske bindingsværk. Tømmeret står rødt, tavlene hvide. Hvis alle danske bindingsværkshuse blev holdt sådan vedlige, var her sandelig noget at se på.

Ladebygning i Egen med maleriske ranke-, og skråbåndskonstruktioner i gavlen.

den, hvor mellemrummet mellem tagrem og tag har fået lov til at stå åbent. Den slags gik allene ikke for beboelsesafdelingens vedkommende, og derfor udmurede man hældefaget, som åbningen kaldes, med sten, der endda meget vel kunne være profilerede, hvortil kom, at bjælkeenderne også gerne blev det, så de fulgte fagets forløb.

Det typiske alske stråtag er ret højt og stejlt, og tagrygningen afsluttes på en meget smuk måde med en halmvalk, der er ombundet med flettede halm-bånd og således, at den er tykkest på midten og aftager i tykkelse mod enderne. Den føres så om tagenden og dels syes fast dels pløkkes fast til taget med lange træpløkke. Man træffer tilsvarende tage i Holsten. I dag er de sjældne på Als. Ellers er tagrygningen tæt besat med kragtræer eller vårtræer.

Ikke sjældent er taget i den ene gavl ført næsten helt ned til jorden og dæk-

ker over et udskud i udmuret eller bræddeklædt bindingsværk, som rummer tørverum, hønsehus etc.

Når man ved beskrivelsen af det alske bindingsværk placerer sig lidt vagt mellem nutids-, og datidsform, har det sin egen bedrøvelige forklaring: Der var så meget skønt bindingsværk på øen i ældre tid, og der er så lidt tilbage af det i dag. Det moderne rationelle landbrug kan ikke fungere med bygninger som de gamle alske gårde, og derfor er de i stort omfang blevet udskiftet med mere tidssvarende byggerier. Kun hist og her på øen er der stadig noget at finde, og en hel del af det er fragmentarisk bevaret, – en langside hist, – en gavl eller en husende hér. Blandt de enkelte steder, som bør nævnes, er også præstegården i Lysabild, hvor der i slutningen af 1700-årene opførtes en meget særpræget avlsbygning, – en såkaldt holstenerlade. Den er meget bred, men ikke synderligt

Den fornemme holstenerlade ved præstegården i Lysabild, – en fremmed fugl inden for dansk arkitektur.

Bevaret avlsbygning på Mjelsgård med rigt og tæt rødmalet bindingsværk. Alle jagene er tre taul høje. Huset har nu pladelag.

Svenstrup præstegård er en aristokratisk bygning fra slutningen af 1600-årene, der dog siden er udvidet og i nogen grad ombygget.

lang, og den har indkørsel i gavlen. Ved siden af den store ladeport i midten, sidder to mindre gangdøre med kølbuer over. Huset måtte have god bredde, fordi laden skulle fungere som tærskelade. I portenden er det meget høje stråtag med trekvartvalm særdeles stejlt. I den anden ende skræner det ned og dækker et udhusrum.

Ikke langt fra Lysabild ligger Vibæk vandmølle, som med dens rige bindingsværk også nok er en messe værd. Hertil kommer naturligvis den længe, der er tilbage af den helt fantastiske Notmark præstegård, der utvivlsomt er Danmarks mest særprægede bindingsværkshus og opført i 1688. – Se ivoirigt »Gammelt dansk bindingsværk« s. 195. Den utroligt lange kirkestald ved Egen-se er et i dag enestående bygningsværk. Forhen var der en del af slagsen på Als og i Sønderjylland. Det er mest i landsbyerne, man kan gøre sig håb om at finde gamle gårde og huse. De udflyttede gårde er alle af nyere dato.

Det kniber svært med bindingsværk i landdistrikterne i den nordlige del af Slesvig, og det er igrunden en smule mærkværdigt, fordi der førhen fandtes meget såvel af det som af bulhuse, der ivoirigt også med fuld ret kan kaldes bindingsværk, blot med den forskel, at der er bulfjæle -planker – i fagene i stedet for lerklining eller udmuring med brændte eller ubrændte sten.

I middelalder og renaissance kunne folk udmærket bygge med anvendelse af store mængder tømmer, for man havde vældige egeskove i området. Der var blot det triste ved sagen, at man glemte at plante nye egetræer i stedet for dem, der fældedes, og man lod oldensvin gå i skovene, hvor de sørgede for, at selvsået nyvækst blev ædt eller rodet op. Alle-rede under Chr. III var situationen derfor blevet så betænkelig, at han udstedte en forordning ifølge hvilken det blev forbudt at »bruge Fjæletømmer eller Bulvægge i deres Huse, men aleneste kline og lukke dem med Ler og Sten, og

Meget få af de gamle sønderjydske bullader står endnu tilbage. Denne i Ørby er fra 1660-erne. Dog er kun de hér viste to sider helt bevarede.

Ørby-laden er af meget svært tømmer, – eg, hvis blødere partier er bortslidt i over en centimeters dybde. Gavltekanten understøttes af knægle, og der er profileret sugfjæl.

skal ingen Stolper, Fodstykker eller andet Tømmer jordgraves, men det skal sættes paa Sten, at det des længer kan blive bestand«.

Det hjalp ikke en smule: Sønderjyderne byggede ufortrødent, som de altid havde gjort, og selvom Frederik II. i 1577 indskærpede forordningen, havde det ej heller nogen større effekt, bortset fra, at man måske hist og her ophørte med at jordgrave tømmerenderne. At lægge sten under konstruktionerne huede bestemt ikke landsdelens befolkning. Blev det endelig til en syld, var den som regel ganske lav og klejn, men lige så ofte blev trækonstruktionerne blot stillet direkte på jorden. Resultatet var, at fodremmen forholdsvis hurtigt rådnedde, og så kom der skred i væggene, hvilket igen vil sige, at husenes levetid ikke blev rimeligt lang.

Efterhånden medførte dette frådseri med tømmer, at skovene kom i en elen-

Denne prægtige gård ved Gjenner tegnedes i sidste fjerdedel af forrige århundrede af Hans Dall. Ladegården var af bulværk, stuehuset af utrolig svært bindingsværk. Den rejstes i 1638. Efter Meiborg.

dig forfatning, men desuagtet rejstes der rene bulhusanlæg af betydelig størrelse helt op i forrige århundrede, og selvom de konstruktioner, man betjente sig af, nok var lidt spinklere, og især bulfjælene var smallere og tyndere, var der dog ikke principielt sket nogen ændring i byggemåden.

Lovlydige borgere brugte bindingsværk som foreskrevet, dog fandt de ikke, at der var nogen grund til, at deres huse af den grund skulle komme til at se ud som det rene ingenting, hvorfor de satte tømmer af de sværest tænkelige dimensioner i væggene, – egetræ forstår sig, og selv i tagkonstruktionerne, hvor

alle andre fandt fyr godt nok, skulle det også helst være eg, med enetræsnagler.

Lerklinede tavl skøttede sønderjyderne ingenlunde om, det gav alt for meget vedligeholdelsesarbejde og virkede ej heller rigt, så de gik hurtigt over til at mure tavlene ud med brændte teglsten. Det var iøvrigt en præst, som hjalp dem til at gøre dette fremskridt:

Han hed Jørgen Boysen og boede i Bevtofte, hvor han byggede sig en ny præstegård. Han var en dygtig og indsigtssrig mand, og han havde lært sig, hvordan man selv brænder teglsten. Man fulgte hans eksperimenter med vantro og skepsis, men så sandelig, om

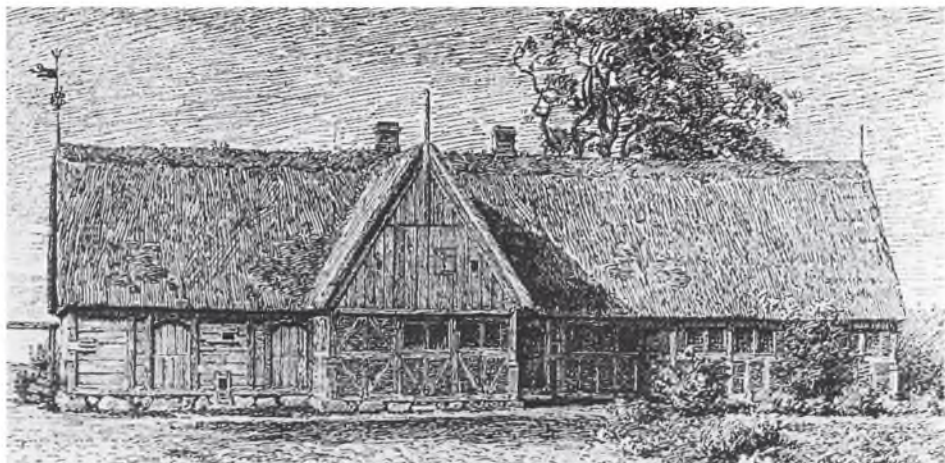
Stuehus fra Hejsager fra omkring 1700. Det rige, svære bindingsværk er typisk for Sønderjylland. Sylten er ganske lav. I alle gavle er der udskårne og profilerede husbrænde. Haderslev Museum.

Gavlen på Hejsager-huset. Man ser de lange nag-leender, som rager uden for brædderne. Stolperne er både udskårne og med stolpeskel, og tavlene er mønstersat.

ikke han havde heldet med sig, så han i 1670 kunne rejse et prægtigt grundmuret hus.

Bevtofte præstegård blev et af de første ikke-adelige grundmurede huse i landsdelen, og den fik snart følgeskab af andet grundmuret byggeri, for når præsten kunne brænde teglsten, mente mange bønder, at de nok også kunne. Godt halvhundrede år senere var der teglbrænderier i de fleste af landsbyerne. Den store produktion af tegl medførte, at der på tider, hvor man andre steder i landet endnu kun byggede i bindingsværk, blev rejst mange grundmurede huse i Nordslesvig, og derfor fik bindingsværket knapt så stor udbredelse her som i rigets øvrige dele. Hovedmassen var enten af grundmur eller af bulværk.

Gård i Vejstruprød ved Kolding, hvor bindingsværk og bulværk virker sammen, og hvor bindingsværkets lømmer i korshuset har den for landsdelen karakteristiske rudeformige opsætning. Den opførtes i årene omkring 1690 og er nu forsvundet. Tegning af Karl Jensen hos Meiborg.

Krag mølles smukt renoverede hus med rødt afstolpet bindingsværk, kan nu allert stå i århundreder.

Bindingsværkshus fra Stevellt fra 1700-årene, nu på Haderslev Museum. Skorstenen viser, at der kun har været ét ildsted. For neden støttes den udkragende, bræddebeklædte gavltrekan af små knægte.

Som allerede nævnt havde bulværket ikke altid så lang levetid, fordi der ikke konsekvent var lagt syld under tømmeret. Følgelig måtte der med jævne mellemrum udskiftes tømmer, og det var naturligvis først og fremmest stuehuset, der blev gjort noget ved. I 1700-årene og forrige århundrede fik mange sønderjydske bulgårde stuehus i grundmur eller bindingsværk. Der var dog en del, der valgte bindingsværket, fordi ren grundmur virkede meget hårdt ved siden af bulværket. Ikke eet eneste bulstuehus står tilbage i dag, ej heller staldhuse, kun nogle lader er bevaret, – mest på museer (Se »Gammelt dansk bindingsværk« s. 49 ff.).

En yndet sønderjydsk bindingsværkskonstruktion var stolper mellem hvilke der i fagenes midte gik et løsholt. Over og under løsholtets midte var der igen indsat en dokke, så der dannedes et kors, og ved hjælp af halvranke blev dette kors »indskrevet« i en rudeform.

Også her var der tale om et frugtbarheds-, og et beskyttelsessymbol. Når disse motiver blev gentaget i samtlige fag huset rundt, måtte det vel forventes at give nogen effekt. Symbolet har været brugt i megen folkekunst, – både på lertøj, i træskærerarbejder og som broderimønstre, og det har haft stor udbredelse i Europa.

I bøger finder man undertiden illustrationer af sønderjydsk landbindingsværk, sådan som det så ud fra den bedste periode: I Genner stod der således indtil 1914 et stuehus, som var opført i 1638. Her bares den udkragende, stråttækte gavltrekan af profilerede knægte og stikbjælker, og de almindelige tværgående bjælker huset igennem understøttedes ligeledes af sådanne knægte. Tømmeret var så svært, at dets lige sjældent var set, og halvranke i de nederste tævl støttede stolperne fra hver side. Mellem stolperne var der et løsholt, og det hele stod på en syld, og

Denne bindingsværkshuse er, hvad der står tilbage af de gamle bygninger til skovridergården ved Mørkholt på Kolding-egnen.

medens der i gavlen var stolpeskel, som gik ud over fodremmen, var langsidernes stolper uden stolpeskel. I den stråklædte gavl var der dør og to vinduer. I tavlene sad der små teglsten, men om mønstermuringer var der ikke tale. Da huset i 1914 nedbrændte, var det nogle år forinden lykkedes at erhverve den prægtige panelerede storstue – pesel – til Städtisches Museum i Flensborg, hvor den er opstillet, dog afkortet med et fag. (Se »Gamle vægbeklædninger i Danmark« s. 25).

På Haderslev Museums frilandsafdeling har man et par sønderjydske bindingsværkshuse. Det ene er fra Hejsager fra 1700-årene, og det er ret konservativt i udformningen, faktisk et renæssancehus. I midten af de ret brede fag står der i undertavlet en dokke, og fra de to hjørner mellem den og fodremmen udgår der et par halvranker, som når stolperne i løsholthøjde. I de fag i langsiden, hvor der ikke er vinduer, er der i øverste tavl to dokker, og den samme konstruktion ses i gavlene.

Midt fra huset går en korsfløj ud. Den er tre fag bred. Samtlige gavle er trekantgavle og altså uden afvalmning. Korshusets gavl, som er den fornemste, fordi den præsenterer husets frontside, har let udkragende overdel på gavltrekanten, gavlspidsen krager også et lille stykke ud og støttes af to knægte, der sidder på hver sin stolpe. Mellem stolperne er der et vindue, endegavlene er med udkragende, knægtbårne, brædebeklædte gavltrekanten. Gavlspidsen går også her lidt ud over resten af gavltrekanten, for at nedsilende vand kunne dryppe af. I tagets ender er der lodrette prydstager – såkaldte husbrande-, og korshusets husbrand har øverst en vindfløj samt en stjerne af smedet sprinkelværk. Tagets mønning er uden kragtræer, og i gavlene er stråtaget med indhak, så det korresponderer med udkragningerne, uden at det dog flugter med dem. Der er kun én skorsten, som alt, hvad der krævede aftræk i huset var samlet om.

Tavlene er udmurede med røde tegl-

Sådanne gårde finder man ikke længere på Sundeved. Denne er tegnet i forrige århundrede af Karl Jensen, og husene skulle stamme fra 1700-tallet. Efter Meiborg.

Gård fra Nordangel, som den så ud i gammel tid med alt under samme tag og indkørsel til ladeafdelingen i midten. Tegning af Hans Dall. Efter Meiborg.

sten sat i nydelige mønstre, og stolperne er med profileringer samt stolpeskel ned over fodremmen, som hviler på en ganske lav syld. Uden om huset er der brølægning. Vinduerne er lave, og med deres tre fag udfylder de bindingsværksfagene.

Nok er dette hus nøje, som man havde dem på egnen i ældre tid, men en del af det er dog en rekonstruktion. Et helt intakt hus lod sig ikke skaffe.

Museets andet bindingsværkshus stammer fra Stevelt, det er ligeledes fra 1700-årene. Her er der ingen halvranke i de nedre tavl, derimod er der to

dokker. Som i det første hus er tømmeret svært, og gavltrekanterne bræddede klædt med svage fremspring. Langsiderne er med vinduer i alle fag, medens gavlene er vinduesløse. Stevelthuset repræsenterer en yngre type end huset fra Hejsager.

Der findes endnu hist og her i egnen mellem Haderslev og Kolding bindingsværkshuse. Nogle af dem går end og tilbage til 1600-årene, men om de fleste gælder det, at de i dette århundrede er ombygget til ukendelighed.

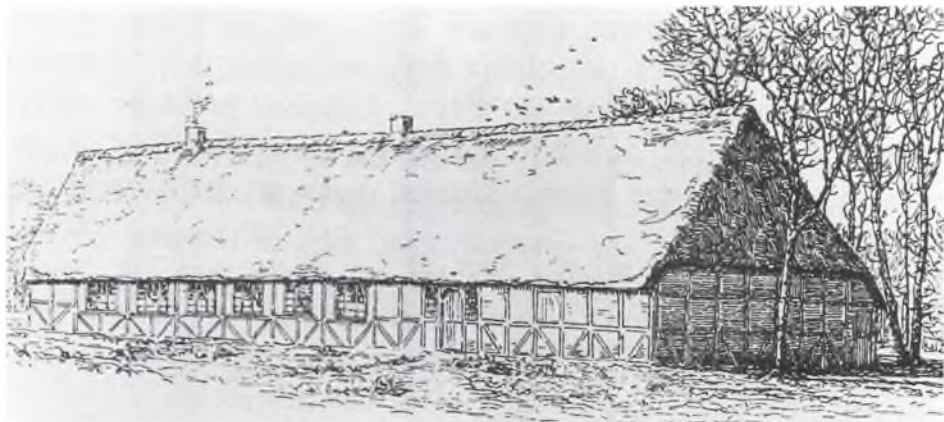
I »Gammelt dansk bindingsværk« er beskrevet den ualmindelig flotte Hjarup

Grønholtgård (Grünholzhoff) på Angel. Stuehuset er nu det sidste, der står tilbage af et vældigt bygningskompleks i bindingsværk og med strålag. I dag har det mørkt tømmer. Forhen var tømmeret lyst. Huset er fra omkring 1740.

Den ene gavlf på Grønholtgård er med bræddeklædt bindingsværk. Soklen er af store, vel tilhugne kvadre.

Bondegård i Nordangel tegnet af Hans Dall. Efter Meiborg.

præstegård fra 1681 med mønstersat tømmer i gavlspiden ikke ulig det, man kan møde i Ribe i gavlspidser. Bygningen har iøvrigt knægtbåret gavltrekan. Stolperne støttes næsten alle af en halvranke på hver side, og i tavlene mellem halvranke er der en dokke ganske som i huset fra Hejsager. Denne tømmerrigdom træffer vi ikke så ofte andre steder i landet. I overtavlene er der to dokker. Præstegården, hvoraf nu kun stuehuset står tilbage, hører til vore yppigste bindingsværkshuse.

Syd for Vejen ved Kongeåen, hvilket er på nordgrænsen af vort område, finder vi Knag mølle. Møllehuset er af det enklest tænkelige bindingsværk kun med stolper og løsholter. Det er strå-tækt, og dets ene ende støder ud til Kongeåen. Møllen, som har underfalds skovlhjul, er netop blevet restaureret og fremtræder i meget smuk stand. Årsagen til, at man har valgt at bruge underfaldshjul er, at der ikke er nogen opstemning. Hjulet drives af strømmen i åløbet.

Og medens vi er ved vandmøller, bør

vi ikke forbigå slotsmøllen i Aabenraa fra omkring midten af 1500-årene. Den er i dag smukt restaureret, og den består af en blanding af grundmur og bindingsværk. Det er i gavlene, bindingsværk indgår, og det skærer sig på den forunderligste måde ind i de grundmurede partier. Møllen er vor ældste og dertil en ganske usædvanlig malerisk bygning.

De sydøstjydske gårde adskiller sig nu ikke meget fra landets øvrige hvad angår antallet af længer. Man har naturligvis almindelige småhuse med blot en enkelt længe, dertil kommer vinkellænger, trefløjede og firefløjede gårde. På Sundved var den slesvigske enkeltgård før i tiden almindelig, – vi skal siden betragte denne gårdtype nøjere. Ligeledes den nordangelske gård, som man træffer på den anden side af Flensborg fjord, har haft repræsentanter på Sundved, eller der har allenfals ligget gårde, som mindede meget om den. Desværre er det gået særdeles hårdt ud over de gamle bindingsværksgårde på halvøen, og meget lidt står tilbage.

Allerede R. Meiborg beklager i sin bog »Nordiske Bøndergaarde i 16.-17.- og 18. Århundrede« fra 1892, at næsten alle de gamle anglergårde af bindingsværk er enten forsvundet eller ombygget, så han næppe kunne have skrevet bogen, hvis ikke han adskillige år forinden havde haft lejlighed til at undersøge sådanne gårde inden de blev revet ned eller forandret til ukendelighed.

Det er dog så heldigt, at der trods alt står enkelte huse og gårde tilbage, så vi alligevel kan danne os et billed af byggeskikken i det gamle danske land.

En typisk nord-anglergård finder vi f.eks. i Grønholt (Grünholz) øst for Flensborg.

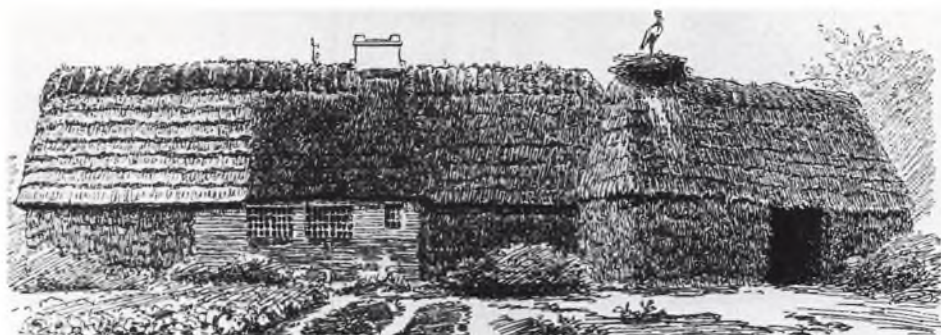
Tømmeret i den er svært og rigt. I husets ene ende og på den ene side af hoveddøren forskyder tavl-inddelingen sig, så der er tre tavl i hvert fag i stedet for – som ellers – to. Ranker og halvranker er anvendt hist og her, uden at der er nogen indlysende forklaring på deres tilstedeværelse undtagen i hjørnerne.

Huset, som er fra begyndelsen af 1740-erne, har tag med halvvalm, som det er almindeligt på Angel, og den bre-

de gavl virker ret imponerende med dens mange små, kvadratiske tavl.

Det typiske nordangler-hus er – bredden til trods – intet højremshus. Ned gennem midten af det går en række stolper, hvorpå der er lagt en rem, og hvorpå igen de lange bjælker støtter, så de ikke overbelastes. Har man ikke kunnet skaffe egnede bjælker tilstrækkeligt lange til så bredt et hus, er det forekommet, at to kortere er blevet bladet sammen oven på den støttende stolpe. Ydervæggene er bærende i et nordangler-hus, og der er gerne knægte under tagrem og bjælker, hvilket har medført, at tagremmen har kunnet gøres lidt bredere, end den ellers er, så den giver bedre støtte. Der er tillige kopbånd mellem stolper og bjælker samt – ved midterkonstruktionen – undertiden mellem rem og stolper.

Fra bjælken over midterstolpen går to bånd skråt op til midten af de kraftige spær, som de er tappet ind i, og en anelse højere oppe går et hanebånd tværs over fra spær til spær. Disse tømmerstykker danner fire trekanter inden i den store trekant, som udgøres af bjælke og spær. Stolperne hviler på en fod-

Det centrale Slesvig var et ret falligt hedeområde, hvilket måske kan forklare, at ingen rene slesviger-gårde er bevaret. Denne, som K. Jensen tegnede til Meiborgs værk i sidste fjerdedel af forrige århundrede, har bindingsværksvægge beklædt med lyng og tag af lyng og halm lagt lagvis.

Anglerhus med højt tag med stejle helvalm i Rieseby. Kirken har bræddeklædt tårn.

rem, der igen er lagt på en – som regel – lav syld. Foruden den nævnte gård, findes der stadig andre af typen i området, men denne er nok den bedst bevarede.

Området hvor nordangler-gården oprindelig var den absolut dominerende, følger Flensborg fjord fra Flensborg og ud til Østersøen. Fra Flensborg går

Gavlen af gård fra 1756 i Hestoft i Sydangel.

det et stykke ret mod syd og skråner derpå en anelse mod øst og rammer byen Isted. Herfra følger det en linje, der igen går en smule skråt opad og rammer Slien ved dens udmunding. Man har imidlertid også en gruppe, der kaldes sydanglergårde, og de forekommer i betydeligt antal i den sydlige del af området. Det er dog ingen ren og selvstændig type, men en blanding af nordangelsk byggeskik og sachserhuset, så dem vil vi vente med at behandle, til vi har set nøjere på sachsergårdene. Forinden går vi dog lidt vestover og koncentrerer os om det slesvigske hus, som sagtens typemæssigt er noget ældre end nordangler-huset. Slesvigerhuset er udviklet af det kimbriske hus, og i lighed med nordanglerhuset ligger det altid solret. I den rene form er der kun en lang længe.

Solret vil sige, at kortsiderne, gavlene, vender mod vest og øst, og langsiderne følgelig mod syd og nord. Såvel det slesvigske som nordangler-huset er

Det er stort set kun gavlen, der er tilbage af et lille hallehus i Fockbek ved Eidern.

opdelt i tre afsnit, og de har begge oprindelig været røghuse, hvilket vil sige, at røgen har måttet slippe ud gennem et hul i taget – en lyre – i stedet for via en skorsten.

Hvad angår udnyttelsen af de tre afsnit i husene, er slesvigere og anglere dog uenige: I det slesvigske hus er der beboelse i østenden, dernæst kommer staldene og endelig yderst mod vest laden. Dette var en ganske fornuftig disposition, eftersom vestenden er den, der er mest udsat for vindens pres og derfor også den koldeste. Med en stor lade, som i hvert fald noget af vinteren var fyldt med hø og halm, havde man en dejlig lunende barriere mellem sig og vinden, og yderligere lunhed kom fra stalden i midten. Også mod den noget sjældnere, men til gengæld ofte mere bidende østenvind havde man garderet

sig ved at have storstuen, peselen, liggende mellem sig og vejret, og måske dertil yderligere en kløve, – et kammer til forråd, som nok kunne holde sig friskt dér om vinteren. Kløven brugtes dog også undertiden til anbringelse af bageovn.

Anglerne fandt, at det var bedre at have staldene liggende yderst mod vest og laden i midten.

Medens man i nordanglerhuset har en række bærende stolper ned gennem midten af huset, mangler disse i det slesvigske hus. Derfor kunne man ikke bygge det så bredt som nordanglerhuset. Det er alene ydervæggene, der

I Husum har man et lille frilandsmuseum med nogle få bygninger. Dette er højremskonstruktionen i en gård fra Ostenfeld. Det ret smalle stykke tømmer foroven er selve højremmen. Længere nede ses forbindelsesbjælker, der går mellem stolperne. For oven er der en tværgående bjælke. Alle overgange støttes af med svære kobbånd. For neden er stolpen tappet ned i en fodrem.

Sachsergårdene er gavlhuse, og de ligger ikke altid solret. Deres gavl vender ud mod bygade eller bytorv. De her viste gårde lå på øen Fehmern, men sachser-landsbyer så ret ens ud overalt. Tegning af Alfred Larsen. Efter Meiborg.

fungerer som bærende konstruktion i slesvigerhuset.

Såvel den slesvigske gård som nord-anglergården har indkørsel til laden gennem en port i langsiden, og ofte er den gennemgående, fordi vognen så blot kunne fortsætte lige ud, når den var tømt for hø eller korn.

Hvis det slesvigske hus skulle have laden udvidet, var det blot at bygge en ende til huset. Flere problemer gav det, såfremt det var stalden, det drejede sig om. Så blev det nødvendigt at bygge en korsfløj ud på midten af længden. Nord-anglerne havde det lettest, hvis stalden

skulle gøres større. Her blev korshuset nødvendigt, når laden var blevet for lille.

Hverken slesvigerhuset eller nord-anglerhuset er gavlhuse. Vi finder derfor den rigeste udsmykning på den af langsiderne, der vender ud mod gårdspladsen.

Det slesvigske hus kaldes også det jyske hus, og det har forhen været kendt op igennem den jyske halvø. Det findes næppe i ren form længere, da det er blevet fortrængt af typer, som man har fundet mere tidssvarende, men der indgår hist og her slesvigerhuse i senere

Det indre af en sachsergård, hvor der i udskudet er blevet plads til båse til dyrene og siddelse til menneskene. Tegning af Alfred Larsen. Efter Meiborg.

Lille sachserhus i Winnemark på sydsiden af Slien. Det er fra 1645, og for oven på portstolperne er der solrosetter, som skal holde spøgelser og hekse på afstand.

anlæg f.eks. som fløj i et tre-, eller fire-fløjet anlæg. Da har der imidlertid gerne fundet så store ombygninger af længen sted, at den har mistet sin oprindelige karakter.

Trækker vi en linje ret over Slesvig fra den inderste spids af Slien, har vi stort set grænsen for det slesvigske hus mod syd, og i en bræmme på omved en snes kilometer fra Vesterhavet har vi frisisk byggeskik.

Syd for slesviger-, og anglerhuset finder vi det sachsiske hus. Det er en type, som kendes langt syd-, og østover, og man er tilbøjelig til at betragte det som en meget primitiv gårdtype.

Den rene sachsergård består kun af eet eneste stort rum, hvor mennesker og dyr lever side om side, hvor hø, halm, korn og madvarer gemmes, hvor der laves mad, bages, spises og soves. Man kalder også gårdtypen for et hallehus.

Sachsergården er en højremsbygning, og en sådan er karakteristisk ved, at der ned gennem huset i længderetningen går to parallelle stolperækker med en vis afstand til væggen. Disse stolper udgør den egentlige bærende konstruktion og deler huset i tre skibe, et midterskib og to sideskibe eller udskud, som de også kaldes. Stolperne er for neden tappet ind i en længdegående fodrem, der enten hviler direkte på grunden eller på en lav syld af store sten. For oven er stolperne tappet op gennem en ligeledes længdegående rem, højremmen, efter hvilken konstruktionen har fået navn. Tapperne er imidlertid længere: De går også op i bjælkerne, som binder konstruktionen sammen på tværs, og som går fra stolpe til stolpe hele vejen ned.

I Sachsergården hviler bjælkerne oven på stolperne, og dertil går bjælker-

ne gerne et stykke uden for stolperne. For at stabilisere samlingerne, er der anbragt et skråbånd – korbånd – mellem stolpe og bjælke i retning indad mod husmidten, og på stolpens yderside kan der være et tilsvarende bånd op til den udragende bjælkeende.

På bjælkeenderne støtter tagets hovedspær, som igen længere oppe er forbundet indbyrdes med et tværgående hanebånd. Forbindelsen på langs mellem spærerne, er med spinklere lægter, som tillige bærer tækkematerialet.

Taget må imidlertid forlænges yderligere, hvis det også skal dække udskudene og ydervæggene. Det sker ved, at der uden på spærerne er naglet nogle forlængelsesspær, hvis ende støtter på ydervæggens tagrem.

Det var ikke rådeligt at lade ydermuren stå uden støtte af nogen art. Derfor sattes der bjælker ind mellem vægstolperne og højremsstolperne.

Højremskonstruktionen er mere flexibel, end man måske ville tro: Det er

således ikke ubetinget nødvendigt at have stolperækkerne stående med lige stor afstand til husmidten. Den ene stolperække kan udmærket trækkes længere ind mod midten, således at bjælkeenderne kommer til at gå måske et par meter ud fra stolperne. For det første er konstruktionerne tappet sammen, så de ikke uden videre går fra hinanden. For det andet hviler der en spærfod på hver ende af bjælken, så den skal nok blive hvor den er, hvis blot forskydningen er holdt inden for det rimelige.

Ved således at gøre det ene udskud bredere, kunne der i det blive plads til mange forskellige arrangementer. Ifølge god tradition fra oldtid og middelalder, byggede man ikke husene udefra, men indefra, hvilket vil sige, at deres ydre kønt måtte rette sig efter, hvordan der var disponeret med det indre. Vinduer, døre m.m. blev sat ind, hvor de gjorde fyldest, uden smålige hensyn til, om det måske ødelagde symmetrien i gavl eller facade.

Sachserhuset var et meget solidt og stabilt hus, fordi alt det bærende tømmer sidder i læ bag ydervæggene, og det skal da også siges, at i Sydslesvig spares der ikke på tømmeret. Såvel stolper som bjælker og bånd er ofte af ganske imponerende dimensioner.

Ydervæggene i sachserhuset er ikke ret høje, og de bærer ej heller så store byrder, derfor har det ikke været vanskeligt at sætte dem om og skifte bindingsværket ud med grundmur. Dette er sket mangfoldige steder, og man gjorde det vel stort set uden skrupler, for langvæggene var ikke beregnede på at skulle ses, eftersom sachserhuset er et gavlhus.

I ældre tid lå husene ganske tæt ved siden af hinanden i de sachsiske lands-

Gavlen af lille hallehus i Wohlde i Vestslesvig. Porten ligger tilbagetrukket i gavlen. Dette parti af huset er fra ca. 1642.

I Hohn nær Eidern ligger denne prægtige hovedbygning til en gård. Den er opført i 1801 og har noget af sachserhusets bredde, men tjener udelukkende som beboelse.

byer. De vendte alle gavlen mod bygaden, og lå ikke nødvendigvis solret, der var blot en ganske smal smøge eller slippe imellem dem. Det var først efter udflytningen, hvor nogle af gårdene forsvandt, der blev plads til at tilføje en eller et par længer på tværs af hovedhuset.

I den ende af huset, som vendte ud mod bygaden, havde dyrene deres afdeling: I udskudene var der indrettet båse, og gulvet var brolagt, fordi det ellers på kort tid ville være forvandlet til et søle. Der stod både heste, køer og får med hovedet indad mod midten, og luften inde i huset har absolut været, hvad man vil kalde landlig. På stænget oven over lå hø og halm, – måske også noget i det store midterskib, hvor gulvet ikke sjældent var af stampet ler.

I den modsatte ende havde menneskene plads, og her udnyttedes udsku-

dene til nicher med siddepladser og sovepladser. Den almindelige opbygning var med et bord i midten, faste bænke, som nåede helt ind til væggen og bag bænkene allover, som man blot kunne vippe over i, når man ville til ro.

Disse opholdsniche kaldes siddelser, og de kan være med udsøgt panelværk. Antagelig har man i den koldeste tid kunnet hænge et par tæpper op mellem siddelsen og det store hallerum. Der var også forrådsniche med kister til mel, klæder og hvad man eller havde brug for, og i et udskudsrum var gårdens bageovn.

Madlavningen fandt ellers sted på et åbent ildsted midt på gulvet. Omkring det stod der mestendels nogle stole, hvor husets beboere kunne sætte sig hen og få lidt varme i kroppen, og hvor husmoderen og pigerne sad, medens de lavede mad. En fint profileret – under-

Ohlsens gård i Sønderstapel. Et pragtværk, der både har undgået nedrivning og at blive flyttet på museum. Det er en skam, at billedet ikke er i farver: Tømmeret stråler i de stærkeste kulører.

tiden udskåret stolpe ved siden af ildstedet kunne bære en kedelkran, – en svingbar arm, hvorpå kedler hængtes op, så de kunne drejes ind over ilden.

Ingen af disse sachserhuse bruges mere, som de blev brugt i forrige århundrede, men der findes skildringer af livet deri, og folk, der gæstede en sachserby ved aftenstide kunne berette, hvordan samtlige huse havde åbne midterporte, og langt inde i de dybe rum kunne man se, hvordan luerne blussede på det åbne ildsted og oplyste de omkringsiddende med et rødt skær. Røgen kvalmede op og lagde sig i rød-grå skyer under loftet, indtil den trak ud af uglehullet i gavlen.

Det krævede et godt helbred at bo i et af de oprindelige sachserhuse, for temperaturen derinde kom – dyr og ild til trods – sjældent alt for mange grader over, hvad den var uden for huset. Det var vel også derfor, man efterhånden som tiderne skiftede og sæderne mildnedes, byggede til de fleste af husene i den ende, der lå fjernest fra bygaden.

Det skete ved, at man simpelthen lagde et stykke slesvigsk eller nordangelsk hus i forlængelse af sachserhuset. I området syd for det slesvigske hus' enklave, var det den smalle slesvigske beboelsesdel, der hægtedes på. Den fulgte ikke højremskonstruktionen og havde bærende ydervægge. Hvor langsidernes ydermure derfor var af sekundær betydning i sachserhuset, blev de af primær betydning i det slesvigske, og det førte til, at bindingsværket her for det meste blev langt rigere og sværere. Ydervæggene blev også højere, og derfor kunne der blive plads til større vinduer.

Dér, hvor der kombineredes med et nordanglerhus, nemlig syd for Angel, blev kombinationen kan hænde en smule mere komfortabel, fordi dette hus med dets række af midterstolper er noget bredere end det slesvigske. Tilføjelsen kunne, når det var en slesvigsk tilføjelse, næppe give plads til stort mere end en pesel og en kløve med et par sengesteder, men da tilføjelsen havde oven – evt. bilægger tilsluttet ildstedet i

Denne vidunderlige gård fra Ostenfeld skulle egentlig have været til Nu-Danmark i forrige århundrede, men borgmesteren i Husum købte den ved et »køb« og flyttede den fra Ostenfeld til Husum. Frilandsmuseet i Sorgenfri må tage til takke med en, der er god, men alligevel knapt så helstøbt som denne.

hallehuset – var der muligheder for at få en god varme i et rum. Hvis tilføjelsen var af nordangler-type, kunne der blive to rummelige stuer, et dørnis, som er en dagligstue, og en pesel (pisel), som er en gildesal. I så fald var dørnset gerne med opvarmningsmulighed, medens peselen ikke var det. Tilføjelsen kaldes ofte peselhuset. Det var sjældent, at man havde andet end lerstampede gulve i rummene.

Som nævnt er sachserhuset et gavlhus, og det skal siges, at der som regel blev gjort meget ud af gavlen. I midten er der gerne en stor port, men den kan være forrykket noget til en af siderne. Døre ved siden af porten kan forekomme, men oftest har man klaret sig på en anden måde: I midten af porten, som er

med to fløje, er der anbragt en dør, som er forbundet med en af fløjene. For ikke på kolde dage at være nødt til at holde hele døren åben, er der som regel tale om en halvdør. Omkring døren kan der være en smukt profileret slagliste, der fortsætter op og dækker samlingen mellem portens fløje. Almindeligvis er port-, og dørfløje ellers meget enkle, men der forekommer eksemplarer med fornemme flamerede mønstre.

Normalt ligger porten i flugt med gavlen. Dog er der tilfælde, hvor man har ladet højremskonstruktionen slutte et stykke inde bag gavlen og ladet et valmtag dække ned til tagremshøjde. Dette gav visse vanskeligheder med hensyn til porthøjden. I midten måtte der skæres et stykke ud af valmtaget, og

Mange gårde i Ostenfeld havde en lille ekstra ladebygning. Af dem eksisterer der i dag ingen, men i den lille flække Holbølhus ikke langt fra Ostenfeld lå der en stærkt forfalden lade af typen tilbage, den var endda fra slutningen af 1400-årene eller begyndelsen af 1500-tallet og altså senmiddelalderlig. Den lykkedes det at redde og flytte til Husum. Retvokset kan man ikke sige, at tømmeret er, men nogle af stolperne er enormt svære.

samtidig måtte porten flyttes et fag tilbage. Den sidder således tilbagetrasket, hvilket har mindsket vindpresset mod den. I Wohlde finder vi et meget male-risk mindre hallehus, som går tilbage i hvert fald til 1642. Det er tildels med bevaret bindingsværk, og den tre tavl høje gavnl har i midten en tilbagetrasket port. Den er med to fløje og dør i midten, og for at få lidt lys ind, også når halvdøren ikke kunne stå åben, har man på hver side af den sat et vindue i porten. I det ene udskud er der endnu en dør, i det andet et rundbuet vindue. Som så mange sydslesvigske huse hviler også dette på en ganske lav syld af store sten. Tavlene er hvidtede og tømmeret grønt afstolpet.

I sachserhusene er det almindeligste, at overgavlen krager ud og bæres af kraftige knægte. For det meste er de kun med profileringer, men det forekommer, at knægtene på siden af porten er med udskårne figurer – oftest magiske eller værnefigurer, der skal holde al skadelig færd ude fra huset.

Taget er gerne med halvvalm, og under valmen er der ligeledes en række knægte. Som en særlig pryde er teglstene mestendels sat i mønstre, og man kan næsten få prøver på samtlige kendte forbandtformer på gavlen af et stort, velbygget sachserhus. Den slags var ejerne selvsagt stolte af, så det gjaldt om at gøre prydsifterne så iøjnefaldende som vel muligt, hvilket skete ved at

I en lade må man have plads og derfor ikke for mange tværgående bjælker. I Holbøhus-laden har man sparet meget på bjælkerne og i stedet befæstet taget med nogle egenartede buede kobånd, der er tappet ind i såvel stolperne som i de ekstremt svære spær.

hvidte fugerne. Det var ganske vist et stort arbejde, men gik an, når der til gengæld ikke ofredes synderlig møje på langsiderne.

Tømmeret er næsten altid særdeles svært, tavlene små og kvadratiske, og selvom der ved et par af stolperne er sat halvranker på hver side, – måske endda både for oven og for neden – til afstøtelse, så er der dog stort set ikke plads til sådanne ekstravagancer. I Wagersrott ligger gården Mau, hvor der til et sachserhus er bygget en beboelsesafdeling i nordangler-manér. Gavlen har her for oven en hel frise med tangformige tømmerkonstruktioner, men ellers er gavlen udsmykket. Hen ad langsiderne kan

man se de gennemstukne bjælkehoveder til bjælkerne, der forbinder vægstolperne med højremsstolperne.

Taget er med halvvalm, men for oven er der dannet en lille trekantet spids med et uglehul, som røgen slap ud af, dengang man fyrede på det åbne ildsted. Beboelsesafdelingen har nu to skorstene. Man kalder undertiden disse huse for sydangler-huse, men det er måske knapt så heldig en betegnelse, eftersom sydanglerhusene nok har sachserhusets konstruktion med højremme, men vel egentlig bør have indkørsel med port på grænsen mellem beboelsesdel og ladehus og ikke i gavlen.

Mau er opført i flere tempi. Den æld-

I Sydslesvig som hér er det de mindre huse, der klarer sig bedst, for de er overkommelige at holde. Dette er et enkesæde fra 1750 i Hohn ved Eidern.

ste del er fra 1635. En forlængelse fandt sted i 1720, og samtidig føjedes beboelsesafdelingen, som endnu står, til.

I Sønderstapel (Süderstapel) ligger Ohlsens gård, hvis gavl er blandt de rigeste, landsdelen kan opvise. Det er et sachserhus med store knægtbårne udkragninger med fyldholter mellem de meget svære stolper, knægtene og den overliggende overgangsfod. Der er tale om et hallehus, men på den ene side er der senere bygget en vinkelformet længe til, hvilket har grebet ind i udskudet. På den anden side er udskudet stadig bevaret. Taget med halvvalm har kanterne klippet i facon, så de følger udkragningerne. Der udover er der fint tungede vindskeder til at beskytte stråtaget mod vinden. Hver anden af gavlens højstolper støttes både for oven og for neden af dobbelte halvranker.

Medens det ikke var nogen sag at fjerne højremshusenes langsider, og erstatte dem med grundmur, lod gavlen sig ikke røre, så den måtte man kønt lade stå, hvis ikke man i stedet valgte at bryde hele huset ned. Derfor er den flotte gavl undertiden det eneste, der endnu står tilbage, hvor der engang var et helt sachserhus. Man kan bestemt heller ikke påstå, at der er faret med lempe, når der på et eller andet tidspunkt, oftest i anden halvdel af forrige eller begyndelsen af dette århundrede, er føjet en eller to sidefløje til en gammel sachsergård. Selvom de næsten altid ligger i forlængelse af gavlen, har man gerne valgt at bygge enten i grundmur eller i afvigende bindingsværk, så kernen – sachserhuset – ofte tager sig ud nærmest som et fremmedlegeme i anlægget.

Man kan blive dybt deprimeret af at se på bindingsværk i Sydslesvig, for alt for meget er forsvundet indenfor den sidste halve snes år eller må forudses at gøre det inden for de næste 10. Men kommer man til den lille fiskerby Siesby ved Slien, stiger humøret et par grader, for her er der bindingsværk for alle pengene, bl.a. et herligt hus som dette med lude i den ene gavl. – Og så er husene holdt, så de skinner. Og selvom god vilje ikke kan gøre det hele, så har den nu også en hel del at sige.

På hver side af porten i Ohlsens gård er indsat et rundbuet vindue, og sprosserne i det danner for oven en cirkelform, hvorefter de deler vinduet i fire ruder med et kors i midten. Det er en meget gammel vinduestype, som man kendte i såvel gotik som renaissance. I den udkragende overdel går rankerne i sparreform op på hver side af stolperne og skærer gennem løsholterne. – Dette fornemme hus blev opført i første halvdel af det 18. århundrede.

Andresens gård i Bergenhusen er af type ganske som Ohlsens gård, næsten lige så rig, og nok lidt bedre bevaret, fordi den fik lov til at blive liggende fri,

så begge udskud er bevaret. Gården kunne ikke opretholdes på stedet, hvor den lå, og er fornylig flyttet til »Schleswig-Holsteinisches Freilichtmuseum«, Rammsee, Kiel.

I Seeth finder vi Rathmanns og Dennulats gårde, der begge er af sachsisk type og fra 1700-årene. Den sidstnævnte har en meget elegant flameret fløjport i gavlen.

Nær ved Husum ligger byen Ostfeld. Der er vist intet særligt at komme efter i dag, men der var det engang, fordi der i den var bevaret adskillige pragtfulde sachsiske gårde, hvoraf nogle var blevet tilbygget et peselhus. Det lykkel-

Husene i Siesby har alle tænkelige former.

des Bernhard Olsen, som stiftede Fri-landsmuseet i Sorgenfri, at sikre sig en af gårdene til museet, hvor den stadig står og hører til museets glansnumre. Den gård, man oprindeligt havde bestemt sig til, købte borgmesteren i Husum i stedet, og dér er den blevet opstillet som museumsgård, – landsdelens ældste fri-landsmuseum.

Ostenfeldergårdene er med gule teglsten, og peselhuset er med kalkede tavl og sort afstolpet tømmer. Siddelserne i det danske eksemplar er ikke originale fra den gård man erhvervede, og det samme gælder en del af panelværket i stuerne.

I Füsing ligger Nanningsens gård fra 1784. Den er af sydangler-type uden port i gavlen, til gengæld er der tre

døre. Bindingsværket er overmåde tæt, tømmeret svært og tavlene ganske små samt udmurede med tegl.

Der kunne, hvor gerne man end havde set det, ikke blive plads til de halv-ranker, der sammen med dokker og fyldholter kunne have dannet krydsede kors eller – om man vil – ruder omskrivende et kors, – det kommer an på hvilken måde man vælger at anskue mønstret på, for det er dobbeltvirkende.

Men da man nu ikke kunne få klemt de halvranker ind uden at gøre tømmerkonstruktionen så gnidret, at den blev svag, fik man en anden, lys idé: Halvrankerne erstattedes ganske simpelt af mønstermuringer bestående af mørke kantstillede teglsten mellem lyse, vandrette sten. Mønstervirkningen red-

Den smukke og ejendommelige hovedbygning til Dansk Lindau (Dänisch Lindau) ved Slien. Til at begynde med var den alene beregnet på fest, og festlig er den stadig.

dedes således trods alt, og man må håbe, at de magiske figurer har bragt velstand til gården. Bevare den kunne de desværre ikke; den blev stærkt ombygget i 1877 og mistede derved så meget af den oprindelige karakter, at det nu hovedsageligt er den urørte gavlfra 1700-årene. De minder med deres uregelmæssige tømmer en del om, hvad vi kan møde på Als. I byen Damp ligger der et par hospitalslænger fra 1742 tilhørende sct. Johannis stiftelse for fattige. Det ene har stråtag, det andet tegltag, begge afvalmede. Bindingsværket er

spartansk – kun med stolper og løsholter – men i nogle fag skærer vældige retter ranker sig igennem det hele på skrå.

Jørgensens gård i Sørup-Tingholt (Dingholz) er nærmest af slesvigsk type, og der har engang været røgaltræk gennem en lyre i taget. Opførelsen går helt tilbage til midten af 1600-årene, og til den lange, ret smalle hovedlænge knytter sig et lille sidehus. Hist og her er andre sådanne mindre huse og gårde bevaret. De har været mindre vedligeholdelseskrævende end de store anlæg, og der har ikke været råd til at omlægge den gamle driftsform. Det er således fattigdom der har bevaret dem for os.

Vi vil nu se lidt på andre former for arkitektur i Sydslesvig: Et helt fund i så henseende er den ældgamle herregård Dänisch Lindau ved Slien. I denne byg-

45

Callsens gård med den meget specielle gavlkvist.

ning er alle mulige bygningsformer repræsenteret: Selve hovedhuset er et salshus fra midten af 1500-årene. Det består simpelthen af een eneste stor sal, diele, hvortil en bred midtertrappe fører op.

Nu er det jo vældig godt med en stor sal, når der skal festes, men den er ikke meget bevendt som daglig bolig, så derfor forlængedes salshuset i 1699 mod øst med en lille beboelsesafdeling, der rummer et par værelser, og medens salshuset er af teglsten på en sokkel af uensartede kvadre, breder kvadrene sig i østenden op i murværket. For oven har huset spidse gavle udfyldt med bindingsværk, og dette er ret egenartet, fordi de anvendte halvranke har svungne og kantede forløb, hvilket er meget almindeligt et stykke nede i Tyskland, men helt usædvanligt på disse breddegrader. Noget ældre end østforlængelsen er udløberfløjen mod nord, som er kommet til engang i 1600-årene. På den ene side er der almindeligt bin-

dingsværk med udmurede tavler, men i gavlen og på den vestlige side er tømmeret beklædt med lodret stillede sjæle ganske som de ældgamle klokkehuse. Der tales meget om, at man netop i Slesvig til langt op i tiden havde små herregårdshovedbygninger beklædt med brædder. – Lindau er den sidste af dem.

Det er iøvrigt kun for neden, gavlen er sjæleklædt. Overgavlen er af vanligt bindingsværk og taget er med halvvalm. For ikke at bryde med idyllen, har Lindau stråtag med maleriske småkviste i bindingsværk eller bræddeklædte. Tagryggen er med en gudsvelsignelse af kragtræer.

Lücke er en mindre herregård med hovedbygning fra 1760-70. Den er opført i en tid, hvor man satte regularitet, bekvemmelighed og lys højt. Der er bygget i bindingsværk med fodrem på en lav, skrånende sokkel. I gavlene ser vi de mange små kvadratiske tavler, som er så almindelige i landsdelen. På lang-

50 fag lang er denne magtfulde avlsbygning på Damp. Tømmeret er enormt svært.

siderne er egentlig kun den ene, nedre række tavlsynlige. De er ret lave, og over dem sidder de meget høje vinduer, der går helt op til den smukt profilerede trægesims mellem tagremmen og tag-skægget. Til hvert enkelt vindue er der skodder, som dækker over stolperne mellem vinduerne, så disse ikke ses når skodderne er åbne.

En ganske speciel prydelser er de høje halvsøjler af træ, der flankerer hoveddøren med flameringer i fire felter. Søjlerne kapitæler er simpelthen fortykkelser med facetteringer. Det er dog blevet til en echinus på søjleskafterne, hvilket vil sige en fortykkelse lidt under midten. Disse søjler er ikke alene til pryde, de er med til at bære den to fag brede gavlkvist, som dog åbenbart knapt får støtte nok, thi den hælder efterhånden ret meget udad. Dens gavls-pids krager en anelse ud over de to vinduer, og der er en udkrægning mere længere nede. De støttes begge af diminutive profilerede knægte.

Dette statelige senbarokke hus har stråtag og skorstenspiber med overdækning samt toppryd. Det opførtes for

J. C. G. Ehrencron og hans hustru født v. Liliencron. – En del af ladegården, som synes at være samtidig, er også af bindingsværk.

Til de større bindingsværkshuse hører også Haus Callsen i Scheggerott. Det er ganske vist en bondegård, men hovedbygningen er såmænd en hel lille herregård værdig. Den er opført i årene 1806-09, og det mest iøjnefaldende ved den er den tre fag brede gavlkvist med et elegant svejf for oven. At dette hus er en fuldgod repræsentant for klassicismen fremgår af den tilsyneladende perfekte symmetriske opbygning. Alligevel stikker den gode gamle slesvigske middelalderskik, med at bygge husene indefra, dog også sin hestehov frem her. Døren er en smule forskudt for midten.

Selvom det ikke har den fjerneste konstruktionsmæssige betydning, er der mellem stolper og vinduer ved disses midte, indsat stumper af løsholter, så der dannes en korsformig figur ved hver stolpe. Det er utvivlsomt ideen med, at tavls bør være kvadratiske, der spøges, og går vi om til gavlene, gennemføres løsholtmønsteret, og på grund af de

Endnu et blik på Damps avlsgård. – Se det er bindingsværk, og alt fra 1600-årene. Selvom disse bygninger er forældede og meget vanskelige at anvende i moderne landbrug, holdes de stadig i hævd.

manglende vinduer, bliver det virkelig til tre nydelige tavler i højden. Huset har stråtag med halvvalm.

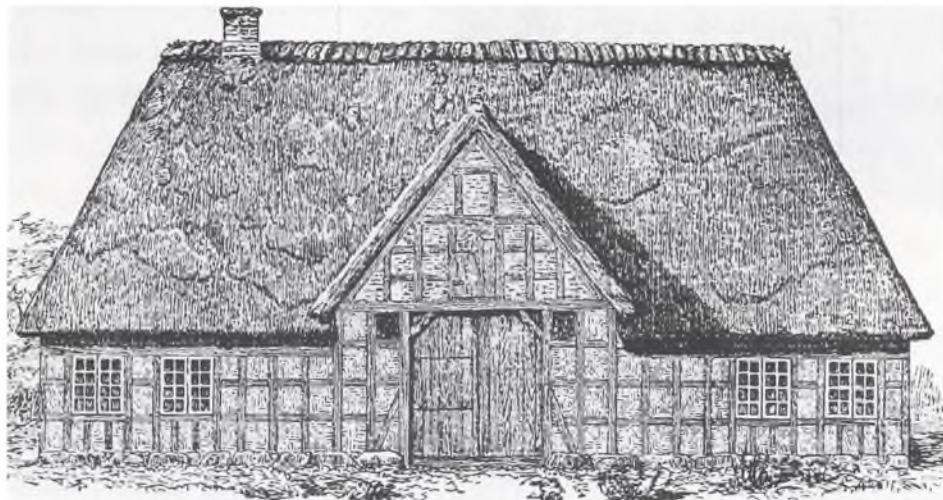
På nogle af de store slesvigske godser er der bevaret gamle avlsgårde eller enkelte avlsbygninger i bindingsværk. På Wulfshagen er der således ved indkørslen nogle staldlænger fra 1600-årene, de er teglhængte og med halvt afvalmet tag. Röst har endnu portfløjen med høj, stejl og smal kvist over indkørslen tilbage. Ellers blev væsentlige dele af den gamle bindingsværks-avlsgård ødelagt ved en brand for nogen tid siden. På Damp står nogle vældige avlsbygninger fra 1640-erne. De er af meget svært bindingsværk, og de enorme stråtage er bevaret overalt ind mod gårdsrummet samt på store dele af ydersiderne. Sådanne huse kan – selvom de har højremskonstruktion – ikke henføres under den almindelige byggeskik i området.

Olpenitz har også en del bindingsværks-avlbygninger fra 1700-årene i behold. At tag er billigt at bygge, ser man på en vældig lade til herresædet Sehestedt nær Kielerkanalen. Stråtaget

her er af helt usandsynlige dimensioner, og der har måttet indsættes en række kviste nær tagryggen, for at der kunne komme tilstrækkeligt lys ind. Bindingsværksvæggene er derimod ret lave. Det menes, at laden er opført omkring 1730. Vesterbunsbøl har meget store og skønne bindingsværkslader med stråtag fra 1770-erne, og Fruergården (Frauenhof) ved Brunsholm kan præstere en stor portfløj, tre tavler høj og med kvist i hele portens bredde over gennemkørslen.

Rurup mølle er en gammel vandmølle, den har endnu dele i sig fra 1778. Den ud mod vejen liggende bindingsværksfløj er fra denne tid, og dens bindingsværk er meget tæt og svært. Møllehusets ene ende skyder et par fag ud og bæres oppe af tre stolper. Her kunne vognene køre ind og få læsset af eller på fra mølleriet. Huset har brædeklædt spidsgavl.

Blandt Sydslesvigs mere markante bindingsværksbygninger må også kirken i Arnæs (Arnis) ved Slien nævnes. Den opførtes i 1673 helt af bindingsværk, men i 1733 blev en del af den om-

Hans Dall tegnede i forrige århundrede dette 1700-tals bindingsværkshus ved Frederiksstad. – En egn hvor bindingsværket nu er næsten helt forsvundet. Efter Meiborg.

sat i grundmur, og i bindingsværk står kun nordsiden nu tilbage. Det er de sædvanlige nærmest kvadratiske tavler, der er anvendt, og konstruktionen er med højstolper. Da det imidlertid skulle være et ganske særligt hus, har man i stedet for de obligate tre tavler i højden, sat fire. I nogle få af de nederste tavler er der halvranke.

Huset er såre enkelt og smukt, og det er Nordens eneste bindingsværksskirke. Et kirketårn af bindingsværk kan dog ikke opvises her. Det nærmeste finder vi i Vantinge på Fyn.

Vi er vant til at se huse bygget helt af bindingsværk blot på en almindelig syld eller muret sokkel, og det kan også forekomme som overdel på en meget høj muret underdel. Ude i de vestslesvigske egne havde man imidlertid i gammel tid huse, der så at sige stod på hovedet, fordi i dem sad bindingsværket nederst og grundmuren for oven. Disse egne blev siden meget træfattige og den

friske byggeskik blev enerådende. Man holdt op med at benytte sig af bindingsværk, og i dag står vist ikke et eneste af disse huse tilbage i Sydslesvig. Vi skal ned til Ditmarsken for at finde et enkelt bevaret, og selvom det ligger uden for området, tager vi det med, fordi det engang har været ret almindeligt, – angiveligt endda helt op til omkring Tønder.

I Wörden ligger et pragtfuldt hus fra 1519, det er såmænd blot et materialhus, men der er visselementer af imponerende murerkunst på det. Tømmeret i gavlen er forholdsvis svært, og på en vældig gavlbjælke båret af knægtstøttede stikbjælker, hviler gavltrekanten i grundmur. Den er udsmykket med de fornemste profilbånd som danner friser med mønstermuringer, hvortil kommer dybe blændinger hvori cirkulære muringer omkranser bittesmå glughuller. Det ser virkelig imponerende ud.

I »Gammelt dansk bindingsværk« er

Kirken i Brodersby med kirketårn af bræddeklædt bindingsværk. Våbenhuset er fra 1842, ellers er kirken romansk. Tårnets alder kendes ikke nøje. Antagelig er det fra 1700-årene.

der gjort en del ud af de bræddeklædte ældgamle klokkehuse ved kirkerne. Dem har man også en del af i Sydslesvig. Vi skal dog kun her betragte nogle ganske få: Det ældste – vel det ældste i Norden – er fra 1200-årene og står på kirkegården i Nr. Brarup. Det er af ganske let konisk facon og har for oven et åbent galleri. Knægte bærer bjælkekonstruktionen samt det høje, stejle spån-tækte pyramidespir.

Nr. Brarups klokkehus er fritstående, men på nogle sydslesvigiske kirker har man sammenbygget klokkehuset med selve kirken. Det gælder således Brodersby kirke, som er en romansk kvaderstensbygning. At klokkehuset, der er jævnhøjt med kirkeskibet og har tag fælles dermed, også er af stor ælde, er sikkert og vist, men man har vist ingen nøjagtigere datering på det.

Løjt kirke kan opvise et lignende klokkehus bygget sammen med kirken. Her véd man, at tårnet er fra 1762, og det er særlig fornemt, eftersom det er udstyret med en spirklædt tagrytter.

Enkelte bræddeklædte avlsbygninger med tømmerskelet har overlevet til i dag, og nogle af dem er meget gamle. Et eksempel findes i Brarupholt. Det er en lade, og brædderne er af egetræ påsat ganske som på de middelalderlige klokkehuse. Laden har spidsgavl, og brædebeklædningen er delt i to afsnit, hvoraf det øverste skyder lidt ud. Der er stråtag, og rygningen er med kragtræer.

Sådanne meget enkle bygninger havde – så længe der var træ nok at finde til en billig penge – den vældige fordel, at det var særdeles let at udskifte brædebeklædningen eller en del af den, når træet blev frønnet. Det var i slutningen

af forrige århundrede ikke sjældent at støde på eksemplarer, der havde overlevet fra 15.- og 1600-årene.

De sydslesvigske byer er ikke overmåde rige på gammelt bindingsværk. Det var de engang, men mandefaldet har – som i resten af det danske område – været stort.

I Rendsborg, vor gamle grænsestad, er der nogle huse, som det er værd at lægge mærke til, omend flere af dem er stærkt restaurerede. Det drejer sig således om byens gamle rådhus, der nu er museum. Det stammer tildels fra 1500-årenes anden halvdel. En korshusbygning skyder ud og dækker trappen ind til huset. Den bæres i det ene hjørne af en kraftig stolpe, der er fritstående. Først et par fag længere henne er der tale om udmuring mellem stolperne. Korshusets gavltrekanter krager ud i to

Det gamle rådhus i Rendsborg er nu museum.

tempi, og hver udkrugning støttes af knægte.

I Schleifmühlenstrasse ligger det gamle gæstgiveri »Zum Landsknecht«, et gavlhuis hvis øverste del er bevaret, medens det underste stokværk er en del forandret. Ser man bort herfra, er huset overmåde prægtigt med store figurskårne knægte og udskårne overgangsremme. Gavlen krager ud i to tempi, og det øverste af gavltrekanter er bræddeklædt.

Huset er meget bredt, men fagene noget uregelmæssige, og der er grund til at gå ud fra, at det oprindelig var smallere end nu, og at de udskårne knægte markerer afgrænsningen for det gamle hus. En tanke, som bestyrkes når man betragter halvrankerne, der i fagene med udskårne knægte er krumme, medens de udenfor er rette.

I Hohe Strasse ligger et par gavlhuse fra henholdsvis 1566 og 1618, de har

I Wörden i Dithmarschen ligger dette forunderlige hus fra 1519. Det har bindingsværk for ned og grundmur for oven i gavlen. Den slags huse var forhen almindelige og skal have forekommet helt op til egnen omkring Tønder. Tagkonstruktionen er ny. Oprindelig har huset antagelig haft kamtakke gavle. I dag omdannet til beboelse.

Huset »Zum Landsknecht« i Rendsborg er fra 1549. Dets gotisk prægede knægte er fornemste billedskæretarbejde.

Knægtene i »Zum Landsknecht« er en blandet opvisning af figurer: Apostle mænger sig med mere jordnært godtfolk. Da vi var ved at trække denne bekymrede herre ned med telen, standsede en ældre rendsborger, prikkede mig i skulderen og sagde – »Han hedder aldrig andet end »Skatteyderen« her i byen, for han må gå med rumpen bar!« Hertil var vel kun at svare, som jeg gjorde: – »I skulle pive. Her får man dog i det mindste lov at beholde skjorten!«

desværre lidt den samme skæbne som så mange andre byhuse: Der er kommet store butiksvinduer i for neden. Et par gavlhuse i Schleuskuhle er fra 1700-årene, og et har plankebeklædt bindingsværk. Førstestokværket er grundmuret.

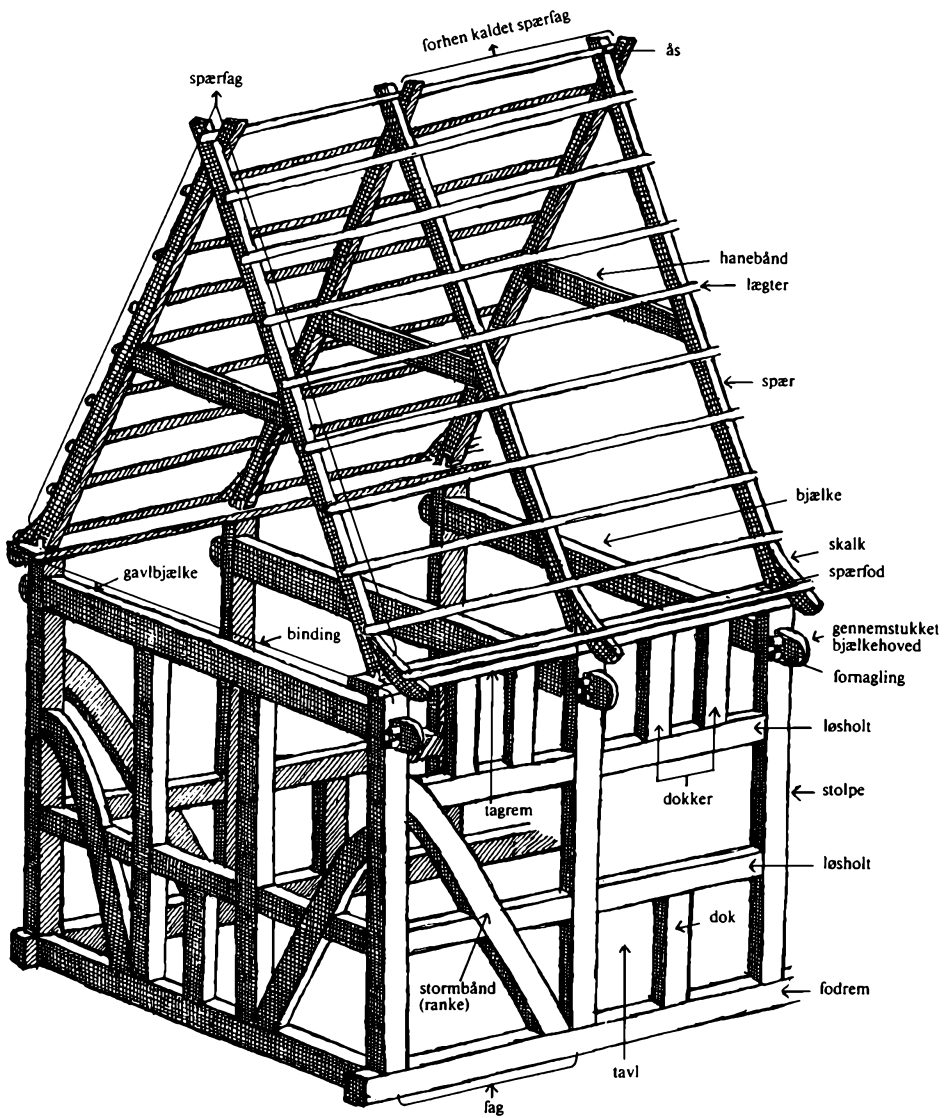
Flensburg har nogle få bindingsværkshuse tilbage, f.eks. et fint gavlhus i Kompagnistræde nr. 9. Det er fra 16.- og 1700-årene. Det har – som vanligt – grundmuret førstestokværk og resten i svært bindingsværk. Gavltrekanter krager ud og bæres af knægte.

Et hus i Oluf Samsons gang vender langsiden mod gaden, og det udmærker sig ved, at andet stokværk krager voldsomt ud. De forlængede bjælker, som bærer konstruktionen, understøttes af lange kopbånd. Husets byggemåde er meget konservativ og bindingsværket enkelt. I midten er der en kvist, som vel oprindeligt har rummet et hejseværk. Opførelsestiden er 1730-50.

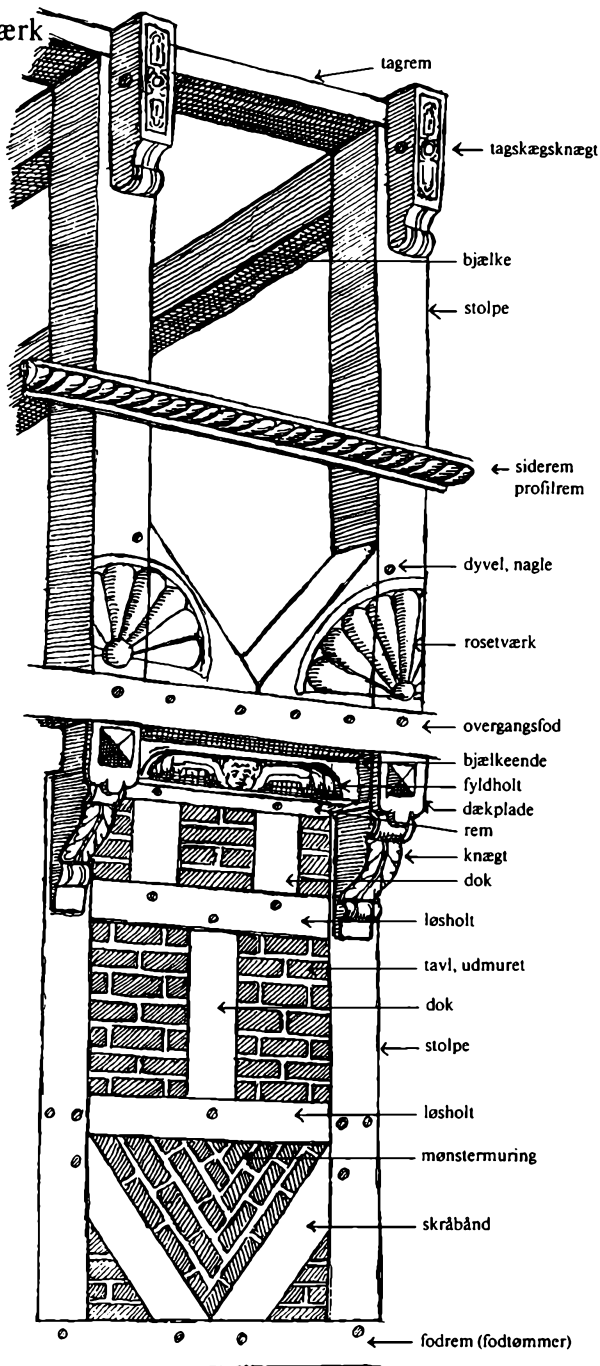
Schiffbrücke 23 er et smalt facadehus fra 1600-årene og egentlig et nydeligt stykke arkitektur. Det led i mange år betydeligt under de meget vidtgående hensyn, der var blevet taget til den virksomhed, som har til huse i det, og gjorde, at meget af facaden var blevet omdannet. Nu er facaden imidlertid netop påny blevet bragt i den smukkeste stand.

Oversigtsbillede

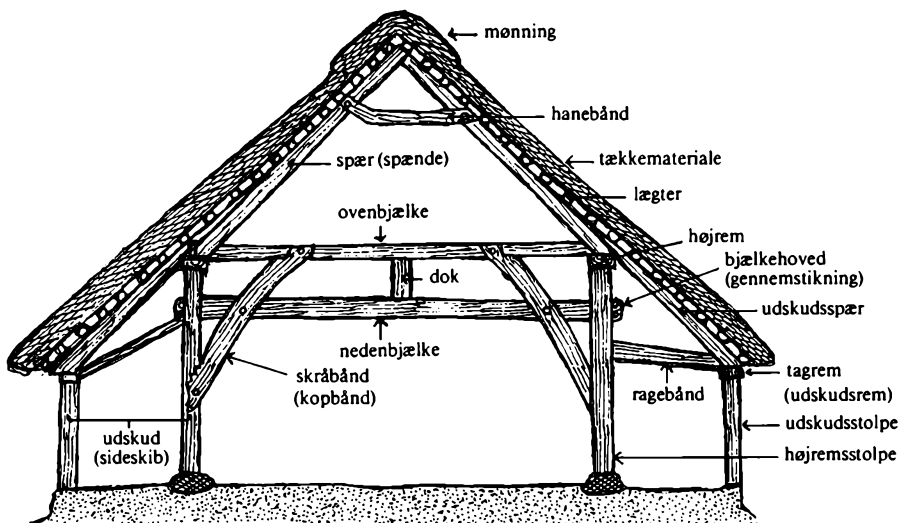
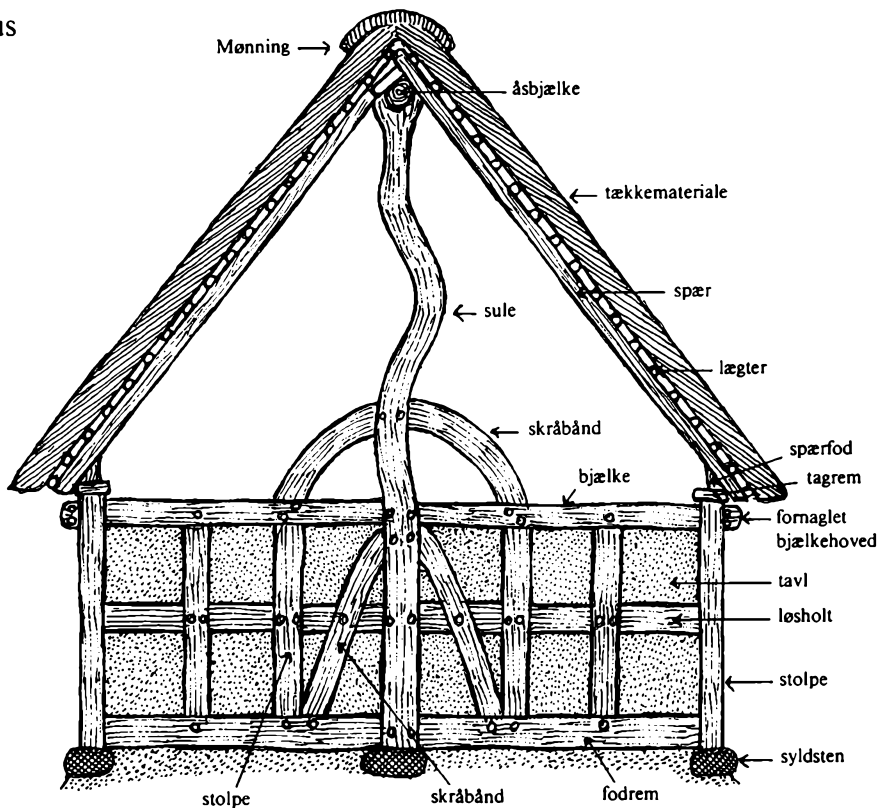
Bindingsværkshus med spærtæg

Bybindingsværk

Sulehus

Højremshus. – Gården fra Vinkel på Hjerl Hede.

Tømmerteknik

Fældning af træerne fandt sted med økser. Stammerne kløvedes indtil 1700-årene op ved hjælp af kiler. Først senere begyndte man at save planker ect. ud af stammerne. Det skete over en savgrav, hvor en mand stod nede i graven og en anden oven på stammen, og de trak så en bred sav gennem træet.

Tømmeret tildannedes med økse: Det renhuggedes og afligedes med en bredbil, der har et meget bredt blad og et lidt skråtstillet skaft. Ved hjælp af denne økse af-

barkedes og afspånedes stammen, til den f. eks. fik den firkantede form, som skulle bruges til en stolpe.

Til planering af flader og udhugning af større partier betjente man sig af en økse med tværstillet blad, også kaldet en tværeller skarøkse, og finere tilretning af tap-huller etc. fandt sted med en stikøkse, der mest af alt minder om et stemmejern med et vinkelstillet kort skaft.

I middelalderen havde man ofte kombinationsøkser, der brugtes til både træfældning og afretning af tømmeret.

Huller til dyvler bores i træet.

Tømmerøkser

